MYRIGHT
EMPOWERS PEOPLE WITH DISABILITIES

with funding from
Austrian Development Cooperation

LIGHT FOR THE WORLD

Alternativni izvještaj o primjeni Konvencije o pravima osoba s invaliditetom Ujedinjenih nacija za Bosnu i Hercegovinu

MYRIGHT
EMPOWERS PEOPLE WITH DISABILITIES

with funding from
Austrian Development Cooperation

LIGHT FOR THE WORLD

Alternativni izvještaj o primjeni Konvencije o pravima osoba s invaliditetom Ujedinjenih nacija za Bosnu i Hercegovinu

Bosna i Hercegovina, 2014

Izdavač:
MyRight - EMPOWERS PEOPLE WITH DISABILITIES

Izvjestiteljica
Lejla Somun-Krupalija

Lektura
Kerim Zvizdić

Recenzija
Fikret Zuko

Dizajn i DTP
T&T concept d.o.o. Sarajevo

Štampa:
SaVart M d.o.o., Sarajevo

Tiraž
1000

Datum izdavanja
april/travanj 2014. godine

Sadržaj

Predgovor....4

1. Sažetak izvještaja....6

2. Opće preporuke Alternativnog izvještaja za BiH za poboljšanje položaja osoba s invaliditetom....7

2.1. Pojedinačne preporuke osoblju javnih institucija....11

3. Uvod....12

3.1. Kontekst BiH....12

3.2. O Alternativnom izvještaju za BiH....14

4. Ključna pitanja za osobe s invaliditetom....15

4.1. Osobe s invaliditetom su spriječene da aktivno učestvuju u društvu....15

4.2. Diskriminacija na osnovu uzroka i okolnosti nastanka invalidnosti....25

4.3. Nedostatak usluga u oblastima obrazovanja i zdravstva....27

4.3.1. Obrazovanje....28

4.3.2. Zdravstvo....31

4.4. Siromaštvo osoba s invaliditetom i njihovih porodica....36

4.5. Diskriminacija Osoba s invaliditetom od strane osoblja javnih institucija koje su pružaoci usluga....41

Bibliografija....45

DODATAK I – Organizacije osoba s invaliditetom koje su učestvovale u izradi izvještaja....47

DODATAK II – Opis strukture ispitanika/ca....49

DODATAK III – Metodologija monitoringa....50

Kratice....55

Predgovor

Izvjestiteljica Alternativnog izvještaja o primjeni Konvencije
Lejla Somun-Krupalija

Terenski koordinatori/ce
Adisa Pamuk, Jasminko Bijelić, Jasna Rebac, Jelena Mišić i Milorad Jović

Realizatori/ce monitoringa
Elma Dandić, Tatjana Kosak, Almir Jahić, Ivan Primorac, Siniša Telebak, Tima Musić, Alija Muratović (preminuo prošle godine), Enisa Bratović, Nermina Omerović, Brankica Jokić, Predrag Radojčić, Ljiljana Jelisić, Gradimir Kragić, Edib Skulić, Milenko Tripunović, Dušan Đukanović, Rukib Škiljo, Gordana Stupar, Zorica Marković, Mladenka Mihajlović, Boris Cvjetković, Gojko Šurbat, Irfan Kulić, Melita Čano, Amra Trgo, Dževad Kamber, Hamida Čomor

Gestovni tumači i asistenti/ce
Adila Zukić, Renato Kričančić, Safeta Baković, Rajko Kličković, Tea Sidro

Monitori sistema
Zoran Dobraš, Fikret Zuko, Suvad Zahirović

Monitor medija
Željko Bajić

Analitičari/ke podataka
Ira Adilagić, Elmedin Lelo, Vedran Stanić

Saradnici/ce iz regionalnog ureda DRPI - Centar za orijentaciju društva
Radoš Keravica, Miloš Milovanović, Sonja Vasić

Saradnici/ce i prijatelji/ce koji su pomogli savjetima i iskustvom pri izradi izvještaja
Amira Krehić iz Ureda ombudsmena BiH, te Muhamed Braco Džemidžić i Srđan Dizdarević iz Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH

Kordinatorica projekta „Prema implementaciji Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN - osnaživanje osoba s invaliditetom u BiH“
Nataša Maros

Bosna i Hercegovina je ratificirala *Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom*, kao i *Opcioni protokol* u martu 2010., a u proljeće 2013. godine država je poslala svoj *Inicijalni izvještaj* Bosne i Hercegovine o primjeni *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN* Komitetu za prava osoba s invaliditetom.

Ovaj *Izvještaj u sjeni* ili *Alternativni izvještaj o primjeni Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*, u skladu s preporukom *Konvencije* i motom svih osoba s invaliditetom „Ništa o nama bez nas", predstavlja nalaze sveobuhvatnog monitoringa poštivanja prava osoba s invaliditetom. Većina osoba koje su učestvovale u projektu monitoringa su osobe s različitim vrstama invaliditeta iz 65 organizacija osoba s invaliditetom okupljenih u pet koalicija u isto toliko regija u Bosni i Hercegovini. Radom na projektu je koordinirao predstavnički ured organizacije MyRight u Bosni i Hercegovini.

Ovo je nezavisan *Izvještaj u sjeni* rađen bez pomoći i podrške države i vlasti, ali uz podršku nevladinih organizacija koje se bave pitanjima ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Rađen je po DRPI (*Disability Rights Promotion International*) metodologiji i predstavlja cjelovitu sliku stanja poštivanja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, onako kako je doživljavaju same osobe s invaliditetom.

Ovaj *Izvještaj* predstavlja samo mali dio bogatstva, sposobnosti, snaga i posvećenosti koju osobe s invaliditetom u Bosni i Hercegovini imaju i spremne su uložiti kako bi doprinijele poboljšanju svog položaja u društvu kroz praćenje poštivanja prava koja su im garantirana *Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom*.

Zahvaljujemo se donatorima, organizacijama Austrian Development Cooperation i Light for the World, također iz Austrije, koje su prepoznale potrebu za ovakvom vrstom aktivnosti i obezbijedile finansijska sredstva za implementaciju. Zahvaljujemo se i Švedskoj međunarodnoj agenciji za razvoj (SIDA), koja podržava rad organizacije MyRight u Bosni i Hercegovini.

Također se srdačno zahvaljujemo svim učesnicima/ama, pojedincima/kama i organizacijama, koji su radili direktno na projektu „Prema implementaciji Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN - osnaživanje osoba s invaliditetom u BiH" i dali doprinos izradi ovog izvještaja, a čija su imena naprijed navedena.

Direktorica ureda MyRight u Bosni i Hercegovini

Binasa Goralija

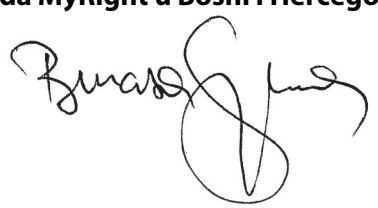

1. Sažetak izvještaja

Ovaj izvještaj je nastao u okviru projekta "*Prema implementaciji Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN - osnaživanje osoba s invaliditetom u BiH - "Towards the implementation of the UN – Convention–empowerment of persons with disabilities in Bosnia Herzegovina" (Project number 00866) 2012-2014*. Svrha izvještaja je predstaviti stvarno stanje u kojem žive osobe s invaliditetom u BiH, koristeći se metodologijom Međunarodne promocije prava osoba s invaliditetom - Disability Rights Promotion International (DRPI).

Izvještaj je nastao u periodu od novembra 2013. do januara 2014. godine, i to na osnovu tri izvještaja o monitoringu prava osoba s invaliditetom:

- izvještaj o monitoringu sistema (zakonodavnog i političkog okvira koji tretira osobe s invaliditetom);
- izvještaj o monitoringu individualnih iskustava osoba s invaliditetom;
- izvještaj o monitoringu medija (njihovog tretiranja osoba s invaliditetom).

U izradi izvještaja učestvovale su osobe s invaliditetom, svih vidova invaliditeta, uključujući i roditelje djece s invaliditetom, kao i eksperti iz oblasti invalidnosti iz svih dijelova BiH, s visokim nivoom participativnog djelovanja, konsultacija i saradnje.

Zaključeno je da su ključna pitanja za osobe s invaliditetom danas u BiH:

- nemogućnost društvenog učestvovanja i inkluzije;
- diskriminacija po osnovu uzroka invalidnosti;
- nedostatak usluga potrebnih osobama s invaliditetom, a naročito u oblastima obrazovanja i zdravstva;
- siromaštvo osoba s invaliditetom i njihovih porodica;
- diskriminacija osoba s invaliditetom od osoblja javnih institucija pružalaca usluga.

Za svako pitanje je naveden opis trenutnog stanja zakonodavstva, te primjeri iz svakodnevnog života i iskustava osoba s invaliditetom, koji ukazuju na visok stepen diskriminacije i nejednakosti osoba s invaliditetom u odnosu na ključna pitanja.

Osim analize tri izvještaja o monitoringu urađena je i analiza državnog *Inicijalnog izvještaja BiH* o provođenju *Konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom*, koji je poslan UN Komitetu za prava osoba s invaliditetom, na osnovu koje će biti pripremljena pitanja predstavnicima države Bosne i Hercegovine za sastanak u Ženevi.

2. Opće preporuke Alternativnog izvještaja za BiH za poboljšanje položaja osoba s invaliditetom

Preporuke kako bi država omogućila osobama s invaliditetom da aktivno učestvuju u društvu:

- svi nivoi vlasti moraju poduzeti mjere i aktivnosti na podizanju svijesti cijelog društva o pravima i mogućnostima osoba s invaliditetom s ciljem borbe protiv stereotipa, predrasuda i štetnih postupaka prema osobama s invaliditetom, uključujući i one zasnovane na dobi, spolu, LGBT, itd;
- na svim nivoima vlasti obezbijediti mehanizme za dosljednu primjenu svih standarda pristupačnosti prostora i usluga sa jasnim obavezama za sve učesnike/ce u tom procesu, uključujući i sankcije za njihovo nepoštivanje;
- u budžetima lokalnih zajednica i na drugim nivoima vlasti osigurati sredstva za obezbjeđenje potrebnih mjera pristupačnosti, kao što su prilagođavanje objekata javne namjene i provođenje stalnog monitoringa primjene standarda arhitektonske pristupačnosti, obezbjeđivanje usluga gestovnog prevođenja, izrada natpisa i materijala na Brajevom pismu, itd. kao jednom od segmenta koje lokalni akcioni planovi u oblasti invalidnosti rješavaju;
- zakonima i drugim podzakonskim aktima na svim nivoima vlasti regulirati uspostavu sistema pružanja usluga personalne/lične asistencije u svakodnevnom životu s ciljem obezbjeđenja jednakih mogućnosti;
- razvijati različite programe i mjere kojima će se jačati sposobnosti porodica osoba i djece s invaliditetom u smislu znanja i vještina neophodnih za bolje funkcionisanje osoba i djece i porodica u društvu i prevenciju institucionalnog zbrinjavanja djece s invaliditetom;
- zakonski regulirati učešće organizacija osoba s invaliditetom na svim nivoima vlasti u procesima konsultacija i donošenja odluka značajnih za osobe s invaliditetom, te u budžetima i na druge načine osigurati potrebna finansijska i druga sredstva za tu namjenu;
- raditi na podizanju svijesti i razvijanju drugih kapaciteta pojedinaca/ki s invaliditetom i organizacija osoba s invaliditetom da koriste mehanizme zabrane diskriminacije, kao alat za ostvarivanje proklamiranih prava i sloboda na svim nivoima vlasti;
- zakonski regulirati obavezu pružalaca usluga svih vidova javnog transporta i osigurati da se javni transport učini pristupačnim za osobe s invaliditetom;
- zakonima i drugim podzakonskim aktima na svim nivoima vlasti regulirati pitanja pristupa informacijama osoba s invaliditetom u njima dostupnim formatima i tehnikama (gestovne tumače, Brajevo pismo, uvećani tisak, audio i elektronski zapisi, pojednostavljeni tekst i

drugi neverbalni načini distribucije informacija, standardizacija pristupačnosti internet stranica javnih ustanova, a slijepim i slabovidnim osobama dozvoliti upotrebu faksimila), te za te namjene u budžetima osigurati sredstva;

- osigurati ravnopravno sudjelovanje osoba s invaliditetom u izbornom procesu na način i po standardima UN, što podrazumijeva pristup bez arhitektonskih barijera, osiguranje mehanizama za tajno glasanje, te izborne materijale i glasačke listiće u svim pristupačnim formatima.

Preporuke za eliminaciju diskriminacije osoba s invaliditetom:

- zakonima na nivou entiteta FBiH i RS ne praviti razliku u pravu na sredstava za podršku za jednake mogućnosti između osoba s invaliditetom na osnovu uzroka nastanka invalidnosti;
- u ustavima i zakonima kojima se definira uživanje ljudskih prava i temeljnih sloboda kao i u *Zakonu o zabrani diskriminacije BiH* eksplicitno navesti i zabranu diskriminacije po osnovu invaliditeta;
- u zakonodavstvu BiH uskladiti definiciju invaliditeta sa definicijom iz *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*; prilikom kreiranja definicije invaliditeta uzeti u obzir značaj uticaja okolinskih faktora i uključiti ih u definiciju;
- osigurati institucionalni mehanizam za utvrđivanje statusa osoba s invaliditetom i usvojiti jedinstvene kriterije procjene statusa osoba s invaliditetom, bez obzira na uzrok nastanka invalidnosti.

Preporuke za osiguranje osnovnih usluga u oblasti obrazovanja i zdravstva osobama s invaliditetom:

- uskladiti principe kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja sa *Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom* na svim nivoima obrazovanja, te osigurati finansijska i druga potrebna sredstva za njegovu primjenu. U ovaj proces uključiti nadležna ministarstva obrazovanja, pedagoške zavode, sredstva javnog informiranja i nevladine organizacije, a naročito organizacije osoba s invaliditetom;
- eliminirati sve diskriminatorne izraze u oblasti obrazovanja iz zakonskih i drugih podzakonskih akata, te ih usaglasiti sa definicijama iz *Konvencije*;
- zakonima i drugim podzakonskim aktima na svim nivoima vlasti regulirati uspostavu sistema pružanja usluga asistencije u obrazovanju kao podršku inkluziji djece i osoba s invaliditetom u opći sistem obrazovanja, te u budžetima osigurati sredstva za ove namjene;

- obavezati ministarstva obrazovanja i nadležne institucije lokalne zajednice da u budžetima odvojeno planiraju sredstva za podršku inkluzivnom obrazovanju, što uključuje: osiguravanje arhitektonske pristupačnosti, nabavku potrebnih ortopedskih, tiflotehničkih i drugih pomagala, nastavnih sredstava i učila, udžbenika i druge literature, u pristupačnim formatima i tehnikama, kao i osiguravanje drugih vidova podrške (asistenti/ce u nastavi, tumači znakovnog jezika, personalni asistenti/ce i sl.);
- hitno obaviti procjenu pristupačnosti svih obrazovnih i zdravstvenih institucija i zgrada, za sve nivoe obrazovanja, te primjenom sankcija i drugih mjera osigurati njihovu pristupačnost;
- u sve programe obrazovanja nastavnog osoblja obavezno uključiti dio edukacije o inkluzivnom obrazovanju;
- obezbijediti opservaciju djece s invaliditetom u okviru obrazovne sredine u kojoj se nalaze, bez izmještanja radi opservacije;
- preispitati standarde procjene invalidnosti kod djece, te shodno tome i prijem djece s invaliditetom u dnevne centre i druge vrste institucionalne njege, kako se iz redovnog obrazovnog procesa ne bi isključila djeca koja mogu pohađati inkluzivnu nastavu;
- uvesti certificiranje nastavnog i drugog osoblja koje se bavi procjenom stepena invalidnosti djece, te njihovim sposobnostima i mogućnostima;
- zakonima i drugim podzakonskim aktima na svim nivoima vlasti osigurati svim osobama s invaliditetom pravo na zdravstvenu zaštitu;
- u entitetskim zakonima o zdravstvenom osiguranju jasno precizirati kriterije za dodjelu pomagala osobama s invaliditetom, koji će im osigurati ličnu pokretljivost i mogućnost uključivanja u društvene tokove. Kroz ove kriterije obezbijediti individualan pristup i dodjelu pomagala prema stvarnim potrebama osobe s invaliditetom, a ne samo na osnovu dijagnoze;
- zakonima o zdravstvenom osiguranju u oba bosanskohercegovačka entiteta jasno propisati pravo na ortopedska, tiflotehnička i druga pomagala za sve osobe s invaliditetom, standard kvaliteta pomagala, kriterije za njihovo dodjeljivanje, kao i način osiguravanja sredstava u budžetima za te namjene;
- razvijati različite programe i mjere za podsticaj rada na prevenciji invalidnosti;
- zakonima i podzakonskim aktima na nivou bosanskohercegovačkih entiteta jasno utvrditi standarde pristupačnosti zdravstvenim objektima i potrebnu opremu, te propisati obavezu njihove primjene u građenju novih objekata zdravstvene zaštite i utvrditi vremenske rokove za prilagođavanje postojećih objekata i nabavku opreme.

Preporuke za smanjenje siromaštva osoba s invaliditetom i njihovih porodica:

- zakonima na nivou entiteta FBiH i RS utvrditi socijalni minimum za osobe s invaliditetom, uvećan za troškove koje osoba ili njegova porodica imaju zbog invaliditeta;
- zakonom urediti da se prava u oblasti socijalne zaštite, njihov obim i način ostvarivanja utvrđuju po istim kriterijima za sve osobe s invaliditetom, nezavisno od toga gdje žive i koji su uzroci i okolnosti nastanka invaliditeta;
- zakonima na nivou entiteta FBiH i RS jasno odvojiti davanja za socijalnu sigurnost/minimum od davanja koja služe za podršku osobama s invaliditetom za jednake mogućnosti;
- zakonima i drugim propisima, uz definiranje jasne finansijske podrške, regulirati uspostavljanje sistema usluga za podršku ličnoj pokretljivosti, svakodnevnom funkcioniranju i uključivanju u društvo osoba s invaliditetom;
- u *Zakonu o radu u* FBiH i *Zakonu o radu RS* jasno definirati da se zdravstvena sposobnost ne smatra jednim od uslova za zapošljavanje osoba s invaliditetom, ukoliko su one za određeni posao profesionalno osposobljene;
- *zakonima o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju* jasno utvrditi kriterije i mehanizme, uključujući i dodatne stimulacije za zapošljavanje osoba s najtežim invaliditetom;
- razviti institucionalni sistem rehabilitacije i profesionalne rehabilitacije u oba bosanskohercegovačka entiteta - FBiH i RS koji bi se zasnivao na istim principima, a čije bi se finansiranje trebalo obezbijediti iz budžeta državnih institucija i fondova;
- provesti reformu penzijsko-invalidskog osiguranja koje će uključiti prava osoba s invaliditetom i po osnovu invalidnosti;
- zakonima na nivou entiteta FBiH i RS utvrditi obavezu institucija vlasti na lokalnom nivou da razviju programe socijalnog stanovanja i stanovanja u lokalnoj zajednici uz podršku za osobe s invaliditetom, te da u budžetima planiraju sredstva za njihovo provođenje;
- raditi na podizanju svijesti društva o važnosti zapošljavanja osoba s invaliditetom kao jednakopravnih članova društva.

2.1. Pojedinačne preporuke osoblju javnih institucija

S ciljem eliminacije svakodnevne diskriminacije kojoj su osobe s invaliditetom izložene od strane osoblja javnih institucija kao pružalaca usluga, preporučuje se:

- u *Zakonu o zabrani diskriminacije* i ostalim zakonima u kojima je propisana zabrana diskriminacije eksplicitno navesti i zabranu diskriminacije po osnovu invaliditeta;
- poduzeti mjere i aktivnosti na podizanju svijesti i razvijanju drugih kapaciteta pojedinaca s invaliditetom i organizacija osoba s invaliditetom s ciljem poticanja na korištenje mehanizama zabrane diskriminacije, kao alata za ostvarivanje proklamiranih prava i sloboda;
- u sve programe obuka javnih ustanova, u saradnji sa organizacijama osoba s invaliditetom, uvesti obavezan dio edukacije o pravima osoba s invaliditetom i prevenciji njihove diskriminacije, te diskriminacije njihovih porodica (imajući u vidu sve različitosti po dobi, spolu, LGBT, itd.);
- u sve strategije i akcione planove koje donose državne institucije ugraditi i aktivnosti koje će imati za cilj podizanje svijesti društva pa i samih osoba s invaliditetom o pravima osoba s invaliditetom, te planirati sredstva za realiziranje tih aktivnosti.

3. Uvod

3.1. Kontekst BiH[1]

BiH je administrativno složena država, definirana *Dejtonskim mirovnim sporazumom*[2], čiji *Aneks IV* predstavlja *Ustav BiH*. Prema *Ustavu*, BiH je teritorijalno uređena kao složena država, sastavljena od dva entiteta: FBiH i RS, te Distrikta Brčko[3]. Uređenje entiteta u BiH je asimetrično - RS je centralizirana sa dva nivoa vlasti: nivo entiteta i nivo općina (lokalni nivo), dok je FBiH decentralizirana, sa tri nivoa vlasti: nivo entiteta, nivo kantona (deset kantona) i nivo općina (lokalni nivo).

Ustavom BiH definirano je da je BiH parlamentarna, demokratska država. Ključne državne institucije su dvodoma Parlamentarna skupština BiH koju čine Dom naroda i Zastupnički dom, zatim tročlano Predsjedništvo BiH, kao kolektivni šef države, te Vijeće ministara BiH i Ustavni sud BiH.

Na nivou entiteta u BiH zakonodavna vlast je različito uređena: u entitetu RS Narodna skupština je jednodoma, sa uspostavljenim Vijećem naroda, koje osigurava zaštitu nacionalnih interesa, a u entitetu FBiH Parlament je dvodomi, kao i na nivou države BiH. Dodatno, u entitetu FBiH svaki od deset kantona ima svoje ustave, skupštine koje su jednodome, sa izvornim ili podijeljenim nadležnostima sa FBiH.

Članom 3. Ustava BiH definirano je da je u nadležnosti države BiH samo određeni dio pitanja koja se odnose na međunarodne odnose, ekonomsku politiku i druge međunarodno preuzete obaveze, kao i koordiniranje njihove primjene na teritoriji cijele države BiH. Iz navedenog proizilazi da su sve ključne oblasti za osobe s invaliditetom, kao što su rad i zapošljavanje, socijalna zaštita, obrazovanje, transport i komunikacije, zdravstvo i slično u isključivoj nadležnosti bosanskohercegovačkih entiteta, a u FBiH su dodatno podijeljene između entiteta i kantona.

Broj stanovnika s invaliditetom nije poznat, jer za cijelu BiH još ne postoje pouzdani demografski podaci[4]. Preliminarni podaci popisa stanovništva pokazuju da je ukupan broj stanovnika 3.791.622[5]. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, u prosjeku 15 posto stanovnika

[1] Ovo poglavlje se prvenstveno oslanja i direktno citira ili parafrazira dijelove MyRight Izvještaja o monitoringu sistema, str. 2-7

[2] Usaglašen 21.11.1995. godine u Dejtonu SAD, a zvanično potpisan u u Parizu, Francuska 14.12.1995. godine

[3] Uspostavljen Međunarodnom arbitražnom odlukom 08.03.2000. godine, te ima svoje zasebne institucije i zakonodavstvo

[4] Popis je provden u periodu od 1. do 15.10.2013. godine ali se preliminarni rezultati očekuju do 15.01.2014. godine, te se ne mogu koristiti u periodu izvještavanja

[5] Izvor: http://www.bhas.ba/obavjestenja/Preliminarni_rezultati_bos.pdf očitano 10.11.2013. godine

jedne zemlje čine osobe s invaliditetom. U skladu s tim, pretpostavlja se da u BiH ima oko 568.743 osobe s invaliditetom.

U posljednjih 20 godina bosanskohercegovačko društvo prolazi kroz mnogostruke procese tranzicije: tranzicija ekonomskih odnosa (od društvenog ka privatnom načinu privređivanja, od zatvorenog i zaštićenog ka otvorenom tržištu), tranzicija političkog sistema (od jednopartijskog ka višepartijskom demokratskom sistemu), tranzicija postkonfliktne zemlje (iako mir traje od decembra 1995. godine, posljedice rata od 1992. do 1995. godine i dalje se ogledaju u slučajevima posttraumatskih sindroma, internoj raseljenosti populacije i općem nepovjerenju).

Ključni trend razvoja društva BiH ogleda se u opredjeljenju i procesima približavanja euroatlanskim integracijama i članstvu u Evropskoj uniji (EU). Navedeni trendovi podrazumijevaju i provođenje niza reformi i usklađivanja zakonodavstva sa međunarodnim i EU standardima. U tom smislu i pitanja koja se odnose na oblast invalidnosti u reformskim procesima u BiH zauzimaju značajno mjesto, čime se uglavnom potvrđuje političko opredjeljenje za reguliranje ovih pitanja, u skladu sa međunarodnim standardima u oblasti invalidnosti. Međutim, usljed velikog broja istovremenih reformskih procesa, te zbog nedovoljnih institucionalnih i finansijskih resursa države, nerazvijenog i od institucija vlasti nedovoljno podržanog pokreta osoba s invaliditetom, pogrešnih ili negativnih stavova i predrasuda o osobama s invaliditetom, položaj ovih osoba u bosanskohercegovačkom društvu je izuzetno nepovoljan. Ukupan bruto društveni proizvod u 2012. godini je iznosio 25.734 miliona KM, što po glavi stanovnika iznosi 6.709,00 KM.[6]

Najveći broj pojedinačnih zakonskih rješenja koja se odnose na osobe s invaliditetom temelji se na medicinskom pristupu fenomenu invalidnosti, tako da ne predviđa mehanizme za puno uključivanje osoba s invaliditetom i njihovo aktivno učešće u kreiranju ambijenta u kojem žive, već imaju za cilj da obezbijede najelementarnije pretpostavke za zadovoljavanje esencijalnih potreba osoba s invaliditetom.

Politika u oblasti invalidnosti BiH[7] i *dvije strategije*[8] za njeno provođenje u oba bosanskohercegovačka entiteta (FBiH i RS) jedini su dokumenti koji su pripremljeni uz učešće i vodstvo organizacija osoba s invaliditetom, u saradnji sa institucijama svih nivoa vlasti u BiH.

Bez obzira na složenu strukturu i organizaciju države, podijeljene nadležnosti i mogućnost zakonskog uređivanja određenih pitanja na različitim nivoima i na različit način, prihvatanjem i potpisivanjem međunarodnih konvencija o ljudskim pravima, BiH je preuzela obavezu da svim svojim građanima na cijeloj državnoj teritoriji, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, osigura iste životne uslove. BiH ima obavezu ispuniti standarde ljudskih prava koji proizilaze iz

[6] Izvor: www.bhas.ba očitano 12.06.2013. godine

[7] Službeni glasnik BiH, broj: 76/08

[8] Usvojene u FBiH i RS 2011. godine (Strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom u FBiH 2011-2015. usvojena na 4. sjednici Parlamenta FBiH 28.7.2011. godine i Strategija za unapređenje društvenog položaja lica s invaliditetom u RS 2010-2015, usvojena na 184. sjednici Vlade RS 29.07.2010. godine)

međunarodnih dokumenata koje je potpisala i ratificirala, a osobe s invaliditetom imaju pravo zahtijevati zaštitu od diskriminacije i pravo na puno uživanje i ostvarivanje svih ljudskih prava kako je to utvrđeno međunarodnim dokumentima.

3.2. O Alternativnom izvještaju za BiH

BiH je *Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom* i *Opcioni protokol*, bez bilo kakvih rezervi ili komentara, ratificirala u martu 2010. godine. Iz ove ratifikacije je proizašla obaveza izvještavanja o primjeni *Konvencije*, a *Inicijalni izvještaj Bosne i Hercegovine o primjeni Konvencije* je država dostavila UN Komitetu za prava osoba s invaliditetom krajem januara 2013. godine. Najveći broj organizacija osoba s invaliditetom (OOSI), naročito onih koje djeluju na nivou lokalnih zajednica i izvan većih gradskih centara, nije bio u prilici iskazati svoja stajališta o dostignućima države BiH u primjeni *Konvencije* u okviru državnog izvještaja.

Ovaj *Alternativni izvještaj* je pripremljen u sklopu projekta „Prema implementaciji Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN - osnaživanje osoba s invaliditetom u BiH“[9], koristeći se DRPI metodologijom[10].

DRPI je razvio holistički pristup praćenja prava osoba s invaliditetom, fokusirajući se na pronalaženje činjenica u tri ključne oblasti:

- pojedinačna iskustva osoba s invaliditetom;
- sistemske mjere preduzete za zaštitu i unapređenje prava osoba s invaliditetom (zakoni, politike, programi) i
- medijski opisi i pokrivenost invalidnosti.

Cijeli proces rada na izradi ovog *Alternativnog izvještaja* je praćen bliskom saradnjom, radionicama i sastancima između MyRight, Centra za orijentaciju društva (COD) - DRPI koordinatora za regiju, te svih učesnika/ca u projektu „Prema implementaciji Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN - osnaživanje osoba s invaliditetom u BiH“. Proces pripreme *Alternativnog izvještaja* u BiH se vodi principima pristupačnosti, ljudskih prava, participativnosti i ravnopravnosti spolova[11].

Pregled primijenjene DRPI metodologije metoda prikupljanja podataka za *Alternativni izvještaj za BiH*, s informacijama o obimu uzorka i iskustvima tokom terenskih istraživanja je u prilogu izvještaja.

[9] “Towards the implementation of the UN-Convention – empowerment of persons with disabilities in Bosnia Herzegovina“ (Project number 00866) finansiran od Light for the World i Austrian Development Cooperation

[10] Više informacija na internet stranici http://drpi.research.yorku.ca/disability Rights Monitoring

[11] Detaljan opis procesa i hronologije Alternativnog izvještaja je opisan u Dodatku IV

4. Ključna pitanja za osobe s invaliditetom

Ključna pitanja za osobe s invaliditetom u BiH su izvedena DRPI metodologijom iz procesa monitoringa individualnih iskustava[12], koja su dalje potvrđena kroz participativnu radionicu koja je uključila sve aktere u procesu monitoringa stanja osoba s invaliditetom.

Generalno se može zaključiti da ustavi države BiH, entiteta FBiH i RS, te Brčko Distrikta, kao i zakonodavstvo na ovim nivoima vlasti nisu na odgovarajući način i u dovoljnoj mjeri usklađeni s principima i odredbama *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*.

Ključna pitanja za osobe s invaliditetom u BiH s obzirom na to da je njihovo rješavanje neophodno odmah, te da su specifična za BiH:

- osobe s invaliditetom su spriječene da učestvuju u društvu;
- osobe s invaliditetom su diskriminirane po osnovu invaliditeta;
- osobe s invaliditetom su uskraćene za osnovne usluge u oblasti obrazovanja i zdravstva;
- osobe s invaliditetom su u stanju siromaštva ili na granici da postanu siromašne;
- osobe s invaliditetom se svakodnevno izložene diskriminaciji od osoblja javnih institucija koje su pružaoci usluga.

Navedena ključna pitanja se međusobno prepliću, pa se tako kršenje određenih članova *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom* ponavlja u nekoliko ključnih pitanja. Isto tako, u ilustraciji nivoa diskriminacije u ključnim pitanjima ponavljaju se i neki citati individualnih iskustava i zakonodavnih okvira.

Poglavlja posvećena ključnim pitanjima, na osnovu monitoringa individualnih iskustava, sistema i medija, obrazlažu, argumentiraju i pružaju dokaze o kršenju *Konvencije*. U mjeri koliko je to moguće, svi izvodi iz ova tri izvještaja o monitoringu su citirani. Na početku svakog poglavlja izlistani su članovi *Konvencije* koji se krše, te su opet ponovljeni na svakom mjestu gdje se o tim kršenjima govori s primjerom individualnih iskustava.

4.1. Osobe s invaliditetom su spriječene da aktivno učestvuju u društvu

> *„Proveo sam pet godina u krugu svoje porodice i svoje kuće, jer kao slijepa osoba rijetko sam se gdje mogao kretati i družiti“.* (muškarac, Bijeljina, dob 41-55)

U ovom ključnom pitanju direktno se krše sljedeći članovi *Konvencije*:

- **9. Pristupačnost**
- **19. Nezavisno življenje i uključenost u zajednicu**

[12] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima

- **20. Osobna pokretljivost,**

a indirektno se krše sljedeći članovi *Konvencije*:

- **5. Ravnopravnost i nediskriminacija**
- **8. Podizanje svijesti**
- **21. Sloboda izražavanja i mišljenja i pristup informacijama**
- **24. Obrazovanje**
- **25. Zdravstvena zaštita**
- **27. Zapošljavanje**
- **28. Odgovarajući životni standard i socijalna zaštita**
- **29. Sudjelovanje u javnom i političkom životu**
- **30. Sudjelovanje u kulturnom životu, rekreaciji, razonodi i sportu**
- **33. Provođenje i praćenje provođenja *Konvencije* na nacionalnom nivou**

Društveno učestvovanje je ono što osobe bez invaliditeta uzimaju „zdravo za gotovo". Izaći iz kuće do prodavnice, otići na utakmicu, glasati na izborima, pohađati nastavu, svratiti do zubara/ke, s prijateljem/icom popiti kafu svakodnevne su aktivnosti koje mnogim osobama s invaliditetom nisu uopće dostupne.

Danas u BiH osobe s invaliditetom su najmanje društveno uključene[13], što zorno pokazuje i istraživanje individualnih iskustava osoba s invaliditetom: od 100 ispitanika/ca čak je 97 navelo primjere iz društvenog učestvovanja, i to ukupno 570 iskustava, što znači da je u prosjeku svaki/a ispitanik/ca naveo/la po najmanje pet iskustava koja se tiču društvenog učestvovanja[14].

Društveno učestvovanje ili socijalna inkluzija se pojavilo kao najznačajnija oblast života ispitanika/ca jer i obuhvata najšire polje aktivnosti osoba s invaliditetom. Ova oblast uključuje iskustva koja su u vezi sa ravnopravnim učestvovanjem u raznim sferama društvenog života u širem smislu:

- pristup javnim ustanovama i uslugama (uključujući obrazovanje, zapošljavanje i zdravstvenu i socijalnu zaštitu)
- učestvovanje u kulturnom, javnom, političkom životu
- učestvovanje u sportskim aktivnostima i rekreaciji
- učestovovanje u aktivnostima razonode u slobodno vrijeme

Društveno učestvovanje ili socijalna inkluzija uključuje mnoštvo aktivnosti koje bi trebalo da budu svakodnevno iskustvo ispitanika/ca, pa je samim tim od velike važnosti za razumijevanje kvalitete njihovih života i uživanja garantiranih prava.

[13] Već 2003. godine ukazano da je 51 posto stanovnika BiH socijalno isključeno, a među njima najviše socijalno isključenih su osobe s invaliditetom i Romi (UNDP/IBHI 2003 Izvještaj o humanom razvoju-Socijalna uključenost). U izvještaju Svjetske banke iz 2012. godine „Socijalna isključenost u BiH i globalna kriza", str. 5, ovo se potrvđuje i navodi da je približno 60 posto stanovništva u BiH socijalno isključeno

[14] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima 2013. str. 23

Inicijalni izvještaj BiH o primjeni Konvencije o pravima osoba s invaliditetom nedvosmisleno priznaje da je pristupačnost i dalje problem za osobe s invaliditetom[15], te pored izlistavanja zakonodavnog okvira, koji bi trebalo da osigura pristupačnost za osobe s invaliditetom, ne ukazuje na koji se način taj okvir primjenjuje. Ne postoje nikakvi izvještaji o uspješnosti primjene takvog zakonodavnog sistema, već samo paušalne ocjene o tome da za nešto „postoji odgovarajući nivo pristupačnosti"[16]. Jednako se neki pozitivni primjeri pristupačnosti spominju kao dobra praksa, ali se ne navodi da su takvi primjeri ad hoc i rijetki. Naprimjer, iako postoje informacije da se prostor prilagođava potrebama osoba s invaliditetom, ne postoje izvještaji u koliko općina i u kojoj mjeri su realizirane obaveze izgradnje spuštenih trotoara ili zvučne i vizuelne saobraćajne signalizacije[17]. Jedine informacije koje postoje o monitoringu stanja pristupačnosti rade organizacije osoba s invaliditetom, a ne institucije vlasti. Ne postoji evidencija o kaznama (iznosu novčanih sredstava) izrečenim onim subjektima koji krše zakonske i druge odredbe o prostornim standardima, urbanističko-tehničkim uslovima i normativima za sprečavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za osobe s umanjenim tjelesnim mogućnostima. Ni same uredbe oba bosanskohercegovačka entiteta i kantona ne sadrže odredbe o tome koja je namjena prikupljenih sredstava i za šta bi se novac mogao koristiti.

Osobe s invaliditetom, kao i sve ostale osobe, ne mogu učestvovati u društvenom životu ukoliko nemaju ispunjene osnovne uslove za primjenu i korištenje datih im prava, odnosno ukoliko nemaju omogućen pristup uživanju prava. Kao što je i generalni nalaz istraživanja o individualnim iskustvima pokazao da se najviše krši princip učestvovanja, inkluzije i pristupačnosti, tako je i u oblasti društvenog učestvovanja najviše prijavljenih iskustava posljedica nemogućnosti ostvarenja principa učestvovanja, inkluzije i pristupačnosti, odnosno najviše je prijavljivan nedostatak principa pristupačnosti (141 iskustvo).

Ispitanici/ce su prijavili/le kršenje *člana 9. Konvencije*, kao i *članova 19. i 20*, odnosno nepoštivanje principa učestvovanja u društvu, društvene inkluzije i pristupačnosti kako zbog arhitektonskih barijera u fizičkom okruženju, tako i zbog izgrađenih stavova i nerazumijevanja invaliditeta od ljudi u zajednici (slijede citati iz Izvještaja o individualnim iskustvima)[18]:

> „*One osnovne stvari s kojima se svi mi susrećemo svakodnevno jesu, između ostalog, i te barijere koje, recimo, imamo prilikom odlaska na redovne ljekarske preglede ili u neke institucije, ustanove. Dešava mi se, recimo, da dođem do stepenica koje apsolutno nemaju čak niti jedan obični rukohvat uz pomoć kojeg bih se mogao popeti, što meni predstavalja nepremostivu prepreku*." (muškarac, Bijeljina, dob 41-55)

[15] Inicijalni izvještaj BiH o primjeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, 2012. godina, paragraf 68

[16] Ibid, paragraf 69

[17] Ibid, paragraf 67, 68 i 128

[18] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima, 2013: str. 26-27

„Pa evo, recimo, lično za mene teškoću pri kretanju gradom pričinjava činjenica da trotoari nisu prilagođeni, a kada kiša pada treba mi pomoć supruge." (muškarac, Doboj, dob 26-40)

„Osobe s invaliditetom, posebno osobe koje su u invalidskim kolicima, ovisne su o drugim osobama koje im pomažu prilikom odlaska, recimo, u zdravstvene ustanove čiji prilazi nisu pristupačni, ili, uopće, prilikom izlaska na ulicu." (žena, Tuzla, dob 18-25)

„Zajednica nije pristupačna, počevši od profesionalnosti institucija, doma zdravlja, policije, ministarstva, općine, županije... Gradski i taksi prevoz, to je ravno nuli. Znači, nemamo prilaz za osobe s invaliditetom u 99 posto ustanova, nemamo prevoz, nemamo instituciju. Općina je tek prije godinu dana napravila prilaz da osoba s invaliditetom ima poseban prilaz. Prilagođene prilaze nema ni Županija, nema policija, pravosuđe, nemaju banke, izuzev jedne u kojoj smo mi izgrađivali prilaz. Prilaze nemaju ni zavodi za zdravstveno osiguranje i zapošljavanje. Znači, nijedna institucija koja bi trebala nama pružiti osnovne uslove za život, tj. prilaz, nijedna institucija ga nema." (muškarac, Mostar, dob 41-55)

„Problem je vanjska okolina... Ne mogu do trgovine, a i ivičnjaci na ulicama nisu prilagođeni, jer bih voljela da idem pješice, a malo gdje mogu. To je problem u mom životu. Fizičke barijere su mi najveći problem." (žena, Doboj, dob 41-55)

Veliki broj osoba sa negativnim iskustvima u ovoj oblasti života potpuno je razumljiv, znajući da ni u jednom od gradova u kojima je vršeno istraživanje uopće nema prilagođenog transporta, čime se krši *član 9. Konvencije, stav 1.a*. U nekim od gradova, kao što je to primjer u Sarajevu, postoji neznatan broj vozila koja su prilagođena osobama s invaliditetom, ali bez mnogo koristi, jer stanice nisu prilagođene, iako za to postoji zakonska obaveza u entitetu FBiH i njenim kantonima[19]. Nema specijalizirane službe za prevoz osoba s invaliditetom, a čak i taksi službe nerado prevoze osobe s invaliditetom, pravdajući to nedostatkom prostora u prtljažniku automobila za ostavljanje kolica. Glavne ulice su jednim dijelom prilagođene osobama s invaliditetom, jer postoje kose ravni na trotoarima, ali probleme stvaraju automobili parkirani na trotoarima, te nedostatak zvučne i svjetlosne signalizacije za slijepe i slabovidne ili gluhe i nagluhe osobe.

Zakoni o gradnji i uredbe o prostornom uređenju postoje i propisuju obaveze investitora da obezbijedi pristupačnost novih građevina, ali i obavezu da se stari objekti učine pristupačnima u okvirima mogućnosti. Međutim, u Sarajevu, naprimjer, svjedočimo da se grade javni objekti koji nisu u potpunosti prilagođeni osobama s invaliditetom, tako da ih većina ima prilagođen ulaz u zgradu i za korisnike invalidskih kolica, ali daljnje nezavisno kretanje po objektu je nemoguće (npr. kino Cinema City u Sarajevu, Olimpijski bazen u Sarajevu u vlasništvu Grada Sarajeva, stambene zgrade, itd.), čime se ponovo krši *član 9. Konvencije, stav 1.a*.

[19] Član 46. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o cestovnom prevozu FBiH („Službene novine FBiH", broj: 2/10 od 18.01.2010. godine)

Pristup informacijama za osobe s invaliditetom nije prilagođen u javnim ustanovama, čime se krši član *9. Konvencije, stav 1.a*, na što ukazuju i iskustva osoba s invaliditetom:

> *„Ništa. Upoznati su sa tim, ali ništa... Isti slučaj na šalteru u banci. Molim ih da mi objasne, zar im je toliko teško. To je problem kod gluhih osoba, barijera komunikacije. Gluhe osobe žele doći do njih, ali osobe koje čuju nemaju strpljenja. Ne kažem svi, ali većinom. Zamolim ih da napišu, ali opet isti slučaj kao kod doktora, u ambulanti".* (žena, Sarajevo, dob 41-55)[20]

U ovom primjeru zorno je prikazano kako se o pravu na pristupačnost informacija za osobe oštećenog sluha uopće ne vodi računa. Pristupačnost osnovnim informacijama u javnim uslugama koje se tiču svih građana onemogućena je nedostupnošću tumača za znakovni jezik, informacija u audio-video tehnici, Brajevom pismu ili pojednostavljenog teksta. Obaveza javnih službi, prema *članu 8. Konvencije, stav 2.c*, kao i prema *članu 21.*, jeste da učine svoje internet stranice dostupnima osobama s invaliditetom, kao i sve druge materijale, koji se tiču, naprimjer, distribucije štampanih informacija u zdravstvenim ustanovama ili u općinama i organima drugih nivoa vlasti na prilagođenim formatima. Ove obaveze se ne ispunjavaju, iako su na to ukazivale i organizacije osoba s invaliditetom i pojedini političari/ke. Javni medijski servisi za koje se izdvajaju značajna sredstva iz državnih budžeta, u svojim uređivačkim politikama nemaju obavezu prilagođavanja svog sadržaja osobama s invaliditetom. Nekoliko TV servisa ima jednosatne emisije jednom sedmično za osobe oštećenog sluha, ali svi ostali programi: informativni, kulturni, obrazovni, sportski, kao i igrani filmovi ili serije, nisu pristupačni osobama s invaliditetom. Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) BiH, koja bi mogla reagirati po ovim pitanjima, ovisna je o prijavama građana/ki na neregularnost javnih elektronskih medija. Dovoljno je reći da ni internet stranica ove državne agencije nije prilagođena svim osobama s invaliditetom, pri čemu treba istaći i činjenicu da mnoge osobe s invaliditetom uopće nemaju pristup internetu. Važno je napomenuti da drugi vid pristupa RAK-u, osim odlaska direktno na adresu, nije moguć. Sam objekat RAK-a, uzgred rečeno, nepristupačan je za osobe s invaliditetom.

U procesu praćenja medija[21] primjećeno je kršenje *člana 8. Konvencije, stav 2.c*, jer je nepoznavanje prava osoba s invaliditetom kod osoblja javnih servisa veoma izraženo. Samo je zabilježen jedan slučaj kada je sagovornik s invaliditetom adekvatno uvažavan, te se o osobi s invaliditetom govorilo kao o stručnoj i politički aktivnoj osobi[22]. Tema pristupačnosti nije prisutna u medijima, a kada i jeste o njoj se ne govori adekvatno, niti tačno[23]. U tretiranju pristupačnosti u izvještajima s konferencija za novinare organizacija osoba s invaliditetom u jednoj rečenici se desi

[20] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima, 2013: str. 60

[21] MyRight Izvještaj o medijskom monitoringu, Sarajevo, novembar 2013. godine

[22] Ibid, str. 21

[23] Ukupno je objavljeno 13 tekstova koji se bar djelimično tiču pristupačnosti. Pristupačnost interneta ili savremenih informacionih tehnologija nije pomenuta ni u jednom tekstu

da se „pristupačnost“ pomene kao prepreka, te da se osobe s invaliditetom suočavaju sa fizičkim i saobraćajnim preprekama. Međutim,u medijima izostaju daljnja objašnjenja šta to tačno znači ili kako bi taj problem mogao biti riješen[24].

Pristup javnim uslugama nije prilagođen i pored toga što postoji adekvatan zakonski okvirina svim nivoima vlasti koji institucije vlasti obavezuje da tehnički prijem zgrada može biti odobren samo ukoliko su one pristupačne svima[25]. Ali i kada se govori o pristupačnosti osnovnim uslugama, osobe s invaliditetom su i dalje isključene, jer ni ustanove za osnovne usluge nisu prilagođene njihovim potrebama.

Obrazovne ustanove nisu pristupačne svim osobama s invaliditetom i time im onemogućavaju učešće u jednom od stubova humanog razvoja - obrazovanju, čime se krši *član 9. Konvencije, stav 1.a, član 24., stavovi 2.b i 5*.

Monitoring izvještaj sarajevske koalicije Koordinacioni odbor OOSI Kantona Sarajevo, realiziran 2013. godine, ukazuje da je od 85 školskih ustanova na području grada Sarajeva, odnosno na području njegove četiri gradske općine, samo 17 objekata pristupačno, 17 je djelimično pristupačno (samo je ulaz u školu pristupačan, ali se učenici/ce ne mogu kretati kroz školu), dok je 51 obrazovna institucija potpuno nepristupačna. Monitoring mostarske koalicije „Zajedno smo jači“ Hercegovačko-neretvanskog kantona (HNK) također pokazuje da su samo dvije od 43 škole u gradu Mostaru djelimično pristupačne za osobe s invaliditeom, jer imaju prilagođen ulaz i ništa drugo.

Učesnici/ce u svojim negativnim iskustvima govore o tome[26].

> *„Krećem se u invalidskim kolicima. A škola nije bila baš pristupačna. Bilo je dosta časova koji su se odvijali na spratu, ali tu su stepenice pa nisam imao mogućnost da idem na neke časove.“* (muškarac, Bijeljina, dob 18-25)
> *ISPITIVAČ: „Jeste li završili srednju školu?“*
> *ISPITANIK: „Nisam“*
> *ISPITIVAČ: „Zbog čega? “*
> *ISPITANIK: „Zbog neprilagođenog ulaza u školu i zbog invalidnosti.“* (muškarac, Tuzla, dob 18-25)

Kada su u pitanju javne ustanove zdravstvene zaštite, osobe s invaliditetom se ponovo suočavaju sa problemom pristupačnosti. Otići do ljekara ili zubara nije nešto što osoba s invaliditetom može uraditi samostalno, već za to treba dodatnu pomoć, samo zato što javne ustanove nisu

[24] Ibid

[25] FBiH Uredba o prostornim standardima, urbanističko-tehničkim uslovima i normativima za sprečavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za osobe s umanjenim tjelesnim mogućnostima i Pravilnik o uslovima za planiranje i projektovanje građevina za nesmetano kretanje djece i osoba s umanjenim tjelesnim sposobnostima RS

[26] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima str. 56

prilagođene. Ovim se krši *član 25. Konvencije, stav 1.a*, jer neprilagođene zdravstvene ustanove ne omogućavaju uživanje zdravstvenih usluga na jednakom nivou sa drugim građanima.

> *„Osobe s invaliditetom, posebno osobe koje su u invalidskim kolicima, ovisne su o drugim osobama koje im pomažu prilikom odlaska, recimo, u zdravstvene ustanove čiji prilazi nisu pristupačni, ili, uopće, prilikom izlaska na ulicu."* (žena, Tuzla, dob 18-25)

Osobe s invaliditetom imaju pravo da biraju i budu birane na sve javne funkcije na svim nivoima vlasti i da ravnopravno učestvuju u aktivnostima i upravljanju nevladinim organizacijama i asocijacijama, uključujući i političke partije i organizacije osoba s invaliditetom. Posebno je rijetko i teško učešće u političkom životu osoba sa 100% invaliditetom. U institucijama vlasti, kao i u politici zabilježeni su sporadični slučajevi učešća osoba s invaliditetom, ali to su,u pravilu, niži stepeni invaliditeta koji tim osobama omogućavaju da se u potpunosti brinu sami o sebi, te da se kreću samostalno bez pomagala. Do sada u organima izvršne i zakonodavne vlasti u BiH, na državnom nivou i na nivou entiteta FBiH i RS, učestvovale su samo dvije osobe sa 100% invaliditetom i to u posljednjih pet godina. Ukoliko se posmatraju ministarstva i parlamenti na tim nivoima vlasti, dolazi se do broja od 0,5 posto učešća osoba s invaliditetom[27], čime se krši *član 29. Konvencije, stav b*.

Procedure glasanja, sredstva i materijali formalno moraju biti prikladni i pristupačni, a tajnost glasanja na glasačkim listićima zaštićena i garantirana, ali se provedbenim aktima ne propisuju jasne procedure kako se ova prava i praktično mogu ostvariti. Slična situacija je i sa fizičkom pristupačnošću glasačkim mjestima, jer osobe s težim invaliditetom, koje ne žele koristiti pravo na mobilne timove zbog tajnosti glasanja, najčešće nisu u mogućnosti da pristupe glasačkom mjestu. Osobama s invaliditetom nije omogućeno korištenje pomoćnih i novih tehnologija u procesima glasanja, čime se krši *član 29. Konvencije, stav a*.

U pokušaju da osigura jednake mogućnosti za osobe s invaliditetom Vijeće ministara BiH je 2011.godine osnovalo Vijeće za osobe s invaliditetom, kao konsultativno tijelo, čiji je jedan od zadataka praćenje primjene *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom* i osiguravanje učešća organizacija osoba s invaliditetom u tim procesima. Međutim, nakon skoro tri godine postojanja ovog tijela, osobe s invaliditetom u BiH nisu osjetile uticaj njegovog rada. Počevši od neriješenog finansiranja ovog tijela od države do ograničenog učešća osoba s invaliditetom u njemu, može se zaključiti da ovo tijelo ne predstavlja adekvatan nezavisni mehanizam za uključenje osoba s invaliditetom u promociju i monitoring provedbe *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*, kao ni u procese donošenja odluka, analiziranja stanja i razvoja strategija i akcionih planova. Time se direktno krši *član 33, stav 3. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*. Primjer su aktivnosti na izradi *Inicijalnog izvještaja* o primjeni *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom* u BiH, koji je

[27] U ovu ad hoc procjenu uključene su sljedeće institucije: 41 ministra-ice, članovi tri parlamenta-skupštine (BiH i dva entiteta), 213 političara, predsjednici sa savjetnicima na tri nivoa vlasti 91, ukupno 304

država BiH dostavila Komitetu za prava osoba s invaliditetom UN, a u koji nisu uključeni stavovi najvećeg broja pojedinaca osoba s invaliditetom i njihovih organizacija, čime se krši *član 29. Konvencije*.

> *ISPITIVAČ: „Kada govorimo o sportskim aktivnostima, postoji li određena konkretna situacija u kojoj ste bili spriječeni učestvovati u nekim sportskim manifestacijama, direktno zbog invaliditeta?"*
> *ISPITANIK: „Pa, nisam naišao na takvu situaciju da budem spriječen, ali društveno-politička organizacija mi je onemogućila da budem aktivan u nekim svojim potrebama, znači u nekim sportskim disciplinama. Razlog su zakoni o sportu, o podršci invalidskom sportu, koji nisu bili usvojeni, a i općenito."* (muškarac, Sarajevo, 41-55)[28]

S druge strane, organizacije osoba s invaliditetom, usljed nedovoljnih finansijskih sredstava koje obezbjeđuju za svoj rad bilo iz budžeta ili putem projekata, nemaju dovoljno razvijene materijalne, ljudske i druge resurse koji bi im omogućili da aktivno prate društvene procese i učestvuju u njima. Organizacije osoba s invaliditetom iz godine u godinu suočavaju se sa smanjivanjem izdvajanja za njihov rad i projekte iz budžeta institucija vlasti. To im dodatno onemogućava da učestvuju u procesima donošenja političkih odluka, da adekvatno informiraju političare/ke i lobiraju za prava osoba s invaliditetom. Ovim se direktno krši *član 1. Konvencije*, jer se direktno ometa puno i djelotvorno sudjelovanje osoba s invaliditetom u društvu ravnopravno s ostalim članovima tog društva. Na ovaj način krši se i *član 29. Konvencije, stav b*. Ukoliko ne postoje adekvatna sredstva za organizacije osoba s invaliditetom, onda je nemoguće da se ove organizacije održe u svom radu i da nastave pružati usluge osobama s invaliditetom, a radi se, najčešće, o uslugama koje institucije vlasti ne pružaju. U budžetima institucija BiH i njenih entiteta FBiH i RS ne planiraju se odgovarajuća sredstva za provođenje politika i mjera koje bi osigurale punu uključenost osoba s invaliditetom u društvo i rad njihovih organizacija. Izuzetak su sredstva koja se u budžetima planiraju za socijalna davanja, te podrška ostalim servisima, koje je potrebno značajno unaprijediti. Usvajanjem zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom stvorene su pretpostavke za uspostavljanje vanbudžetskih fondova namijenjenih podršci ostvarivanju prava u oblasti rada i zapošljavanja za osobe s invaliditetom[29].

Osobe s invaliditetom u ruralnim krajevima posebno su pogođene nemogućnošću da budu uključene u društvo, jer u odnosu na urbane centre, imaju još manje prilagođenih javnih institucija, manje prilagođenih izvora informacija, a više predrasuda i tabua kojima ih se društveno isključuje.

[28] Ibid. str. 75

[29] MyRight Izvještaj o monitoringu sistema - Šablon DRPI, str. 6

U ustavima i zakonima u BiH učestvovanje i inkluzija se proklamiraju kao osnovni principi, navodeći da se ti principi generalno odnose na sve građane/ke, bez obzira na njihove razlike. Kada se sagleda ukupno zakonodavstvo u BiH može se konstatirati da je jedan od osnovnih principa ravnopravno učešće građana/ki u svim procesima i aktivnostima, te da se s tog stanovišta može reći da je bosanskohercegovačko zakonodavstvo u skladu sa međunarodnim standardima koji se odnose na ljudska prava. Međutim, u praksi ti principi i takvo zaknodavstvo nemaju odjeka. Rezultati ovakvog normiranja odražavaju se u isključenosti osoba s invaliditetom iz većine društvenih procesa, kao i u nemogućnosti učešća u donošenju odluka od interesa za osobe s invaliditetom. Ovo se naročito odnosi na osobe s visokim stepenom invaliditeta ili kombiniranim smetnjama, koje bez posebne podrške i značajnijeg prilagođavanja okruženja objektivno ne mogu ravnopravno sudjelovati u aktivnostima zajednice. Time BiH direktno krši *član 9. Konvencije*, ali s obzirom na to da se ne mogu uživati i prava garantovana *članovima 19, 20, 21, 24, 25, 27, 28 i 29*, indirektno se krše i ovi članovi *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*.

Propisi kojima se obezbjeđuju učestvovanje i uključenost još ne osiguravaju prilike za ravnopravno učešće i inkluziju osoba s invaliditetom, što rezultira time da se ne vodi dovoljno računa o dostojanstvu i samostalnosti osoba s invaliditetom. Osim toga, ne poštuju se različitosti i ne zabranjuje se diskriminacija, te se ne obezbjeđuje potpuna jednakost među osobama s invaliditetom, čime se krši *član 19. Konvencije*.

Zakonima je formalno obezbijeđena ravnopravnost osoba s invaliditetom sa drugim osobama, učestvovanje u javnom i političkom životu, ali se ne predviđaju adekvatni mehanizmi i podrška koja im je potrebna da bi imali iste mogućnosti sa ostalim građanima/kama.

Nedvosmisleno se može zaključiti da postojeći propisi u BiH ne poštuju u dovoljnoj mjeri principe i opće obaveze koje propisuje *Konvencija o pravima osoba s invaliditetom*. Time se ne obezbjeđuje puno poštivanje dostojanstva i samostalnosti osoba s invaliditetom, kao ni poštivanje različitosti i obezbjeđenje jednakih mogućnosti za osobe s invaliditetom. BiH sistematski vrši kršenje prava osoba s invaliditetom. Svi eventualni pozitivni primjeri pokušaja institucija vlasti u primjeni *Konvencije* u BiH u navedenim članovima su nesistematični, vremenski i geografski izvedeni na ad hoc osnovi i služe kao podrška malom broju osoba s invaliditetom, tako da je njihovo postojanje za osobe s invaliditetom u BiH neprimjetno i beznačajno.

Preporuke kako bi država omogućila osobama s invaliditetom da aktivno učestvuju u društvu:

- svi nivoi vlasti moraju poduzeti mjere i aktivnosti na podizanju svijesti cijelog društva o pravima i mogućnostima osoba s invaliditetom s ciljem borbe protiv stereotipa, predrasuda i štetnih postupaka prema osobama s invaliditetom, uključujući i one zasnovane na dobi, spolu, LGBT, itd;
- na svim nivoima vlasti obezbijediti mehanizme za dosljednu primjenu svih standarda pristupačnosti prostora i usluga sa jasnim obavezama za sve učesnike/ce u tom procesu, uključujući i sankcije za njihovo nepoštivanje;
- u budžetima lokalnih zajednica i na drugim nivoima vlasti osigurati sredstva za obezbjeđenje potrebnih mjera pristupačnosti, kao što su prilagođavanje objekata javne namjene i provođenje stalnog monitoringa primjene standarda arhitektonske pristupačnosti, obezbjeđivanje usluga gestovnog prevođenja, izrada natpisa i materijala na Brajevom pismu, itd. kao jednom od segmenta koje lokalni akcioni planovi u oblasti invalidnosti rješavaju;
- zakonima i drugim podzakonskim aktima na svim nivoima vlasti regulirati uspostavu sistema pružanja usluga personalne/lične asistencije u svakodnevnom životu s ciljem obezbjeđenja jednakih mogućnosti;
- razvijati različite programe i mjere kojima će se jačati sposobnosti porodica djece s invaliditetom u smislu znanja i vještina neophhodnih za bolje funkcionisanje djece i porodica u društvu i prevenciju institucionalnog zbrinjavanja djece s invaliditetom;
- zakonski regulirati učešće organizacija osoba s invaliditetom na svim nivoima vlasti u procesima konsultacija i donošenja odluka značajnih za osobe s invaliditetom, te u budžetima i na druge načine osigurati potrebna finansijska i druga sredstva za tu namjenu;
- raditi na podizanju svijesti i razvijanju drugih kapaciteta pojedinaca/ki s invaliditetom i organizacija osoba s invaliditetom da koriste mehanizme zabrane diskriminacije, kao alat za ostvarivanje proklamiranih prava i sloboda na svim nivoima vlasti;
- zakonski regulirati obavezu pružaoca usluga svih vidova javnog transporta i osigurati da se javni transport učini pristupačnim za osobe s invaliditetom;
- zakonima i drugim podzakonskim aktima na svim nivoima vlasti regulirati pitanja pristupa informacijama osoba s invaliditetom u njima dostupnim formatima i tehnikama (gestovne tumače, Brajevo pismo, uvećani tisak, audio i elektronski zapisi, pojednostavljeni tekst i drugi neverbalni načini distribucije informacija, standardizacija pristupačnosti internet stranica javnih ustanova, a slijepim i slabovidnim osobama dozvoliti upotrebu faksimila), te za te namjene u budžetima osigurati sredstva;
- osigurati ravnopravno sudjelovanje osoba s invaliditetom u izbornom procesu na način i po standardima UN, što podrazumijeva pristup bez arhitektonskih barijera, osiguranje mehanizama za tajno glasanje, te izborne materijale i glasačke listiće u svim pristupačnim formatima.

4.2. Diskriminacija na osnovu uzroka i okolnosti nastanka invalidnosti

U ovom ključnom pitanju direktno se krše sljedeći članovi *Konvencije*:

- **5. Ravnopravnost i nediskriminacija**
- **28. Odgovarajući životni standard i socijalna zaštita,**

a indirektno sljedeći članovi *Konvencije*:

- **20. Osobna pokretljivost**
- **24. Obrazovanje**
- **25. Zdravstvena zaštita**
- **26. Habilitacija i rehabilitacija**
- **27. Zapošljavanje**

U zakonodavstvu BiH prepoznaje se jedan veoma izražen oblik diskriminacije između osoba s invaliditetom, koji se manifestira tako da se obim, sadržaj prava i uslovi njihovog ostvarivanja utvrđuju na osnovu uzroka i okolnosti nastanka invaliditeta, mjesta stanovanja, starosne dobi, a ne po osnovu stvarnih potreba za stvaranje adekvatnih uslova za život i jednake mogućnosti. Kao primjeri mogu se navesti: različit obim i sadržaj ostvarivanja vidova podrške za osobe čija je invalidnost posredno ili neposredno uzrokovana ratnim dejstvima i osobe koje su invaliditet zadobile zbog drugih razloga ili okolnosti.

Kada se uporedi zaštita koju imaju ratni vojni invalidi sa zaštitom osoba čiji invaliditet nije stečen u ratu, već je posljedica nezgode, bolesti ili je stečen po rođenju (u bosanskohercegovačkom zakonodavstvu se koristi nezgrapni termin "neratni invalidi"), jasno je da ove dvije grupe osoba s invaliditetom primaju vrlo različite iznose sredstava pomoći. Osim toga, različit je i način utvrđivanja potreba za socijalnom zaštitom. Ovo je izraženo u oba entiteta u BiH, tako da su u entitetu FBiH novčana sredstva za "neratne invalide" skoro pet puta manja od sredstava koja primaju ratni vojni invalidi s istim procentom invaliditeta. Civilne žrtve rata su treća grupa osoba s invaliditetom, koje tako definira bosanskohercegovačko zakonodavstvo. Ta grupa osoba s invaliditetom je u nešto povoljnijem položaju u odnosu na "neratne invalide", ali i dalje te osobe primaju niže naknade u odnosu na ratne vojne invalide. "Neratni invalidi" sa 100 posto invaliditeta mogu primati maksimalno 396,00 KM mjesečno, dok ratni vojni invalidi s istim procentom invaliditeta mogu primati maksimalno 1.845,00 KM mjesečno. U entitetu RS najviši iznos koji je dostupan "neratnim invalidima" je 160,00 KM mjesečno, dok ratni vojni invalidi sa istim procentom invaliditeta mogu primiti ukupno maksimalno 1.825,00 KM mjesečno[30].

[30] Vidjeti Ministarstvo za rad i boračku zaštitu RS - Rezultati rada 2005-2009, maj 2009. godine. Zakon o ostvarivanju prava na naknadu materijalne i nematerijalne štete nastale u periodu ratnih dejstava od 20. maja 1992. do 19. juna 1996. godine (Službene novine RS, broj 103/05, 1/09, 49/09 i 118/09), Zakon o socijalnoj zaštiti RS (Službene novine RS broj 24/2011)

Kada je riječ o obimu prava, razlike u korist ratnih vojnih invalida i civilnih žrtava rata, u odnosu na ostale osobe s invaliditetom, neprihvatljivo su velike, što u stvari bitno utiče na ukupne uslove za život i funkcioniranje osoba s invaliditetom, čime se direktno krši *član 28. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*. Postoje i znatne razlike u kriterijima za primanje pomoći za različite grupe osoba s invaliditetom. Od 2009. godine "neratni invalidi" mogu ostvarivati pravo na sredstva samo ako imaju stepen invaliditeta od 90 posto ili više, čime se uskraćuje bilo kakva pomoć svim osobama s nižim stepenom invaliditeta. Stepen invaliditeta za civilne žrtve rata treba biti 60 posto da bi osobe stekle pravo na novčanu pomoć, a za ratne vojne invalide samo 20 posto[31]. Jednako tako, ratni vojni invaliditi uživaju beneficije kada su u pitanju jednokratna novčana pomoć, banjska rehabilitacija, te program stambenog zbrinjavanja ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca[32]. Jedno od indvidualnih iskustava ispitanika/ce odnosi se na ortopedska pomagala, a u njemu se navodi da ratni vojni veterani imaju pravo na zamjenu ortopedskih pomagala češće nego "neratni invalidi":

> *„Pa želio bih da kažem, što se tiče naših ortopedskih pomagala, vlast je sve uradila da nam se što više oteža da dobijemo ta pomagala. Umjesto da nam što više olakšaju, sve su zakomplikovali. U tri godine imam pravo na jednu protezu koja me žulja, a nemam pravo ni na šta više.*" (muškarac, Doboj, dob 41-55)[33]

Ovim se široki obim prava, koja uključuju i pristup zdravstvenim uslugama, habilitaciji i rehabilitaciji, a koja bi trebalo da budu dostupna osobama s istim procentom invaliditeta i istim potrebama, isključivo određuje na osnovu statusa pojedinca/ke, odnosno uzroka njegove/ne invalidnosti.

Iako BiH za socijalna davanja izdvaja, za evropske standarde, visok udio bruto društvenog prihoda (BDP) od četiri posto, to nema velikog uticaja za osobe s invaliditetom. Izuzetak je grupa osoba s invaliditetom čiji je invaliditet uzrokovan ratom. Za ratne vojne invalide i civilne žrtve rata izdvajaju se dvije trećine ukupnih izdvajanja za socijalnu zaštitu, odnosno 66 posto u entitetu FBiH, a 75 posto u entitetu RS[34].

Medijski monitoring je pokazao da se o diskriminaciji na osnovu uzroka invalidnosti ne govori javno, ali su zakonske prednosti ratnih vojnih invalida u odnosu na "neratne invalide" itekako uticale na prisutnost jednih i drugih u medijima. Kada se spominju grupe osoba s invaliditetom u kontekstu različitih uzroka nastanka invalidnosti, onda se o njima govori odvojeno i to najčešće o

[31] Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom ("Službene novine FBiH", br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09), Zakon o socijalnoj zaštiti RS („Službeni glasnik, br .37/12"), Zakon o socijalnoj zaštiti („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", broj 1/03, 4/04, 19/07, 2/08), kao i Izvještaj Svjetske banke o javnoj potrošnji iz 2012. godine. (World Bank Report on Public Spending 2012)

[32] Vidjeti Ministarstvo za rad i boračku zaštitu RS - Rezultati rada 2005-2009, maj 2009. godine

[33] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima, str. 76

[34] Izvještaj Svjetske banke o javnoj potrošnji iz 2012.godine. (World Bank Report on Public Spending 2012), str. 36, grafikon 3.1.6

ratnim vojnim invalidima. Naprimjer, u izvještavanju o pravu na zdravstvenu zaštitu, samo uslovno, moglo bi se reći da se dio novinskih tekstova bavi zdravstvenom zaštitom, ali samo u kontekstu priče o reviziji prava boračke populacije. Institut za medicinska vještačenja bio je tema o kojoj se pisalo u novinama, o njemu se isključivo pisalo kao o osnovnom krivcu zbog kojeg su neki borci i branitelji uskraćeni za dosadašnja prava. „Neratne osobe s invaliditetom" se uopšte ne spominju u medijima. U većini slučajeva novine su pisale o osobama s invaliditetom s aspekta revizije prava boračke populacije. U izvjesnom smislu, prava osoba s invaliditetom su tu krajnje zamagljena drugim, nerijetko,i političkim interesima[35].

Inicijalni izvještaj BiH o primjeni *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom* spominje nejednakost između prava različitih grupa osoba s invaliditetom na osnovu uzroka invalidnosti, ali to ni na koji način ne objašnjava trenutno stanje, niti predlaže na koji način to u dogledno vrijeme spriječiti[36].

Iako nijedan propis analiziran tokom monitoringa sistema u BiH, uključujući i ustave, osobe s invaliditetom formalno ne stavlja u podređen položaj zbog njihovog invaliditeta, ovi primjeri pokazuju kako je u praksi situacija bitno različita, te da različitim uslugama za različite grupe stanovništva s invaliditetom država BiH i svi njeni nivoi vlasti direktno krše *članove 25. i 28. Konvencije*, a indirektno i *članove 20, 24, 26 i 27*, jer je onemogućeno njihovo uživanje.

Preporuke za eliminaciju diskriminacije osoba s invaliditetom:

- zakonima na nivou entiteta FBiH i RS ne praviti razliku u pravu na sredstava za podršku za jednake mogućnosti između osoba s invaliditetom na osnovu uzroka invalidnosti;
- u ustavima i zakonima kojima se definira uživanje ljudskih prava i temeljnih sloboda kao i u *Zakonu o zabrani diskriminacije BiH* eksplicitno navesti i zabranu diskriminacije po osnovu invaliditeta;
- u zakonodavstvu BiH uskladiti definiciju invaliditeta sa definicijom iz *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*; prilikom kreiranja definicije invaliditeta uzeti u obzir značaj uticaja okolinskih faktora i uključiti ih u definiciju;
- osigurati institucionalni mehanizam za utvrđivanje statusa osoba s invaliditetom i usvojiti jedinstvene kriterije procjene statusa osoba s invaliditetom, bez obzira na uzrok invalidnosti.

4. 3. Nedostatak usluga u oblastima obrazovanja i zdravstva

Jedan od ključnih uslova za stvaranje jednakih mogućnosti osoba s invaliditetom sa građanima/kama koji nemaju invaliditet predstavlja jednak pristup svim uslugama koje pružaju institucije vlasti i njihove javne ustanove, uključujući i privatne ustanove. Istraživanja diljem

[35] MyRight Izvještaj o monitoring medija, str. 23

[36] Inicijalni izvještaj BiH o primjeni Konvencije, paragraf 54, 123, 183 (str. 51)

svijeta pokazuju kako je pristup adekvatnim uslugama itekako uticao na uključenost osoba s invaliditetom, njihovu samostalnost i funkcionalnost u društvu i zajednici.

Specifičnost modela usluga koje se, ako postoje u zajednici, pružaju osobama s invaliditetom u BiH, ogleda se u tome da je zasnovan na medicinskom modelu usluga, a ne socijalnom. Postoje pomaci u procesu medicinskog vještačenja, jer se u tim procesima sada uzmaju u obzir i preostale sposobnosti osoba s invaliditetom, ali su ti koraci u odnosu na očekivane, veoma spori i nespretni i bez odjeka su u procesu pružanja samih usluga.

Ključne usluge koje osobe s invaliditetom sprečavaju u životu pod jednakim mogućnostima su pristup obrazovanju i zdravstvu. U ovom ključnom pitanju direktno se krše sljedeći članovi *Konvencije*:

- **5. Ravnopravnost i nediskriminacija**
- **9. Pristupačnost**
- **24. Obrazovanje**
- **25. Zdravstvena zaštita**
- **26. Habilitacija i rehabilitacija,**

a indirektno sljedeći članovi *Konvencije*:

- **27. Zapošljavanje**
- **28. Odgovarajući životni standard i socijalna zaštita**

4.3.1. Obrazovanje[37]

U BiH se definira da je obrazovanje dostupno za sve građane/ke pod jednakim uslovima, ali se ne definiraju jasni oblici podške za osobe s invaliditetom kako bi im se stvorile jednake mogućnosti za ravnopravno učešće u procesima obrazovanja.

Drastični primjeri diskriminacije i isključivanja iz procesa obrazovanja najočigledniji su kod djece i osoba s fizičkim invaliditetom, a u najvećem broju redovnih škola arhitektonske barijere nisu otklonjene. Usljed nedostatka tumača znakovnog jezika i drugih pomagača u nastavi, kao i usljed nedostatka literature na Brajevom pismu ili u drugim tehnikama dostupnim za slijepe i slabovidne osobe, kod osoba s invaliditetom sa senzornim smetnjama sužen je spektar zanimanja za koja se mogu obrazovati na srednjoškolskom nivou. Jednako tako su iz inkluzivne nastave

[37] Ustav BiH i ustavi entiteta garantuju pravo na obrazovanje za sve građane, pod jednakim uslovima, obavezno i besplatno osnovno školovanje, a srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje je dostupno svima pod jednakim uslovima, a što se izvodi kao pravo koje pripada i osobama s invaliditetom. U zakonodavstvu, koje se odnosi na oblast obrazovanja,na državnom nivou, postoje okvirni zakoni o predškolskom odgoju i obrazovanju, o osnovnom i srednjem obrazovanju i o visokom obrazovanju, u kojima se utvrđuju osnovni principi i standardi obrazovanja u BiH. Ovi zakoni ne obavezuju institucije na nivou BiH da u svojim budžetima planiraju sredstva za provođenje zakona iz oblasti obrazovanja, izuzev sredstava za praćenje i koordiniranje ovih aktivnosti

isključena djeca i mladi s intelektulanim poteškoćama i u autističnom spektru, te su osuđeni na segregaciju, od vrtića pa do kraja školovanja.

Bez obzira na političko opredjeljenje i zakonsko normiranje jednakog prava na obrazovanje i inkluzivno obrazovanja za djecu/osobe s invaliditetom, u BiH je još na snazi sistem obrazovanja djece s invaliditetom i u redovnim i specijalnim školama. Specijalne škole obrazuju manji broj djece s invaliditetom i njihov rad se još zasniva na medicinskom modelu.

Ne postoje jasna zakonska određenja kojima se obavezuju institucije vlasti da osiguraju potrebne udžbenike i nastavna učila u odgovarajućim tehnikama i formatima (Brajevo pismo i uvećani tisak, pojednostavljen tekst), različita tiflotehnička i druga pomagala, te asistente/ce u nastavi, tumače znakovnog jezika i slično, što za posljedicu ima značajnu isključenost osoba s invaliditetom iz procesa obrazovanja na svim nivoima. Međutim, i tamo gdje postoje zakonska rješenja ona su nepotpuna jer ne navode sankcije za nepoštivanje zakonom predviđenih mjera.

> *„Krećem se u invalidskim kolicima. A škola nije bila baš pristupačna. Bilo je dosta časova koji su se odvijali na spratu, ali tu su stepenice, pa nisam imao mogućnost da idem na neke časove."* (muškarac, Bijeljina, dob 18-25)[38]

> *ISPITIVAČ: „Jeste li završili srednju školu?"*
> *ISPITANIK: „Nisam"*
> *ISPITIVAČ: „Zbog čega? "*
> *ISPITANIK: „Zbog nepostojećeg ulaza u školu i zbog invalidnosti."* (muškarac, Tuzla, dob 18-25)[39]

Zakonski propisi[40] proklamiraju pravo na obrazovanje za svu djecu i omladinu pod jednakim uslovima i bez bilo kojeg vida diskriminacije kroz inkluzivno obrazovanje na svim nivoima. Međutim, ovo je samo formalno propisano, a praktična primjena inkluzivnog obrazovanja, zbog nedostatka podzakonskih akata, još nije omogućena. U praksi nisu stvoreni preduslovi da se zakonska rješenja provedu, jer podzakonskim aktima nije osigurano pristupačno okruženje, odgovarajuća ortopedska, tiflotehnička i druga pomagala, nastavna sredstva i udžbenici, asistenti/ce u nastavi i slično, niti se u budžetima planiraju posebna sredstva za ove namjene. Naprotiv, u oba bosanskohercegovačka entiteta u budžetima se planiraju posebna sredstva za finansiranje rada specijalnih škola za osobe s invaliditetom, što najilustrativnije govori kakav je odnos institucija vlasti prema inkluzivnom obrazovanju.

[38] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima, str. 56

[39] Ibid, str. 56

[40] Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju (Službeni glasnik BiH, broj: 18/03), Okvirni zakon o visokom obrazovanju (Službeni glasnik BiH, broj:59/07 i 59/09), Zakon o osnovnom obrazovanju („Službeni glasnik RS", br. 74/08,106/09 i 104/11)

U sklopu obrazovanja, ispitanici/ce u *Izvještaju o individualnim iskustvima* navode da su najviše problema imali sa principom učestvovanja, inkluzije i pristupačnosti, navode kako je bilo pokušaja diskriminacije po osnovu invaliditeta, te da im se uskraćivalo pravo na više i kvalitetnije obrazovanje.

> *ISPITIVAČ: „Recite nam šta je razlog što niste upisali studij za Socijalni rad, šta je razlog zbog kojeg niste nastavili sa fakultetom? "*
> *ISPITANICA: „Razlog je neprihvatanje od rektora i profesora. Jedan profesor je mojoj mami rekao „...Ma vodi mi je odavde da je više ne gledam...", kao, ono, izgled je bio, vjerovatno, u pitanju. Ja sam bila priustna tu, svega nekoliko metara udaljena od njih." (*žena, Tuzla, dob 26-40)[41]

> *ISPITIVAČ: „Možete li navesti još neku situaciju u proteklih pet godina kada ste smatrali da ste izostavljeni, da ste diskriminirani ili da je na neki način neko Vaše pravo ugroženo?"*
> *ISPITANICA: „Evo možda bih rekla jednu situaciju, a to je, prilikom polaganja ispita, kada se od mene i još jedne kolegice, koja je također imala oštećen vid, tražilo da polažemo pismeno ispit, da ne polažemo usmeno. To je bila šefica smjera i jedina je bila koja je to tražila. Znači, sve ispite smo polagali usmeno, osim kod nje. Ona je jedina koja je zahtijevala to da mi, recimo, dovodimo sa sobom kolege koje nisu sa našeg smjera da bi polagali ispite."* (žena, Sarajevo, dob 18-25)[42]

U zakonodavstvu, koje se odnosi na oblast obrazovanja na državnom nivou, postoje *okvirni zakoni o predškolskom odgoju i obrazovanju, osnovnom i srednjem obrazovanju* i *Zakon o visokom obrazovanju*, u kojima se utvrđuju osnovni principi i standardi obrazovanja u BiH. Ovi zakoni ne obavezuju institucije na nivou države BiH da u svojim budžetima planiraju sredstva za provođenje zakona iz oblasti obrazovanja, izuzev sredstava za praćenje i koordiniranje ovih aktivnosti. Međutim, sredstva se planiraju samo za škole za specijalno obrazovanje. Ne postoje izdvajanja za asistente/ce za obrazovanje, kao jedan od međunarodno priznatih mehanizama omogućavanja inkluzije, osim sporadično i to isključivo kroz rad nevladinih organizacija.

Iako se u *Inicijalnom izvještaju BiH* o implementaciji *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom* govori o tome da "djeca s posebnim potrebama"[43] imaju pravo na individualne programe u okviru inkluzivnog obrazovanja, ne postoje ustanove koje imaju stručan kadar da se takva usluga i realizira[44]. Samo u većim gradovima postoje kadrovi koji su donekle stručni za neke oblike invalidnosti i koji mogu učestvovati u procjeni kapaciteta djece s invaliditetom ili s posebnim potrebama i donositi i razvijati individualne programe za njih. Za ruralne sredine takve usluge ne

[41] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima, str. 56
[42] Ibid, str. 57
[43] U zakonodavstvu obrazovanja definicije osoba i djece s invaliditetom nisu usaglašene s Konvencijom
[44] Vidi para 155, 157, 159

postoje. I kada u gradovima djeca dobiju individualne programe, ne postoji adekvatan kapacitet za monitoring njihovog rada i realizacije tih individualnih programa. I dalje najveći dio posla obavljaju organizacije osoba s invaliditetom, čiji su osnivači/ce većinom roditelji djece s invaliditetom, koji, suočeni sa kršenjem *člana 24. Konvencije,* preuzimaju inicijativu. Nerijetko, institucije vlasti, kao što su pedagoški zavodi i takve akcije osporavaju, čime, iako nemaju kriterije za pružanje usluga obrazovanja od strane nevladinih organizacija, niti stručan kadar za njihovo ocjenjivanje za sve vidove invaliditeta, često sprečavaju herojske korake organizacija osoba s invaliditetom i roditelja djece s invaliditetom.

U istom izvještaju se navodi da se započelo s pružanjem usluga za osobe s invaliditetom koje pohađaju univerzitet, pa se daje primjer kako pri jednom od bosanskohercegovačkih univerziteta sada postoji i Centar za osobe s invaliditetom, koji je, navodno, povećao broj osoba s invaliditetom na studiju[45]. Međutim, kada se pogleda statistika tog navodnog napretka vidi se da od 17.000 studenata[46] samo njih četiri su osobe s invaliditetom ili poraznih 0,02 posto ukupnog broja studenata na tom univerzitetu.

Pitanje rane habilitacije i rehabilitacije nije detaljno uređeno niti jednim posebnim zakonom, a ne prepoznaje se potreba dostupnosti predškolskog obrazovanja, naročito za djecu s višestrukim i najtežim invaliditetom i djecu s invaliditetom u ruralnim područjima. Ne postoje uslovi za ranu intervenciju i prilagođavanje individualnog pristupa najmlađoj populaciji s invaliditetom kojoj će se pomoći da stekne neophodna znanja i da se uključi u vrtiće, što bi olakšalo i rad osoblju vrtića i škola u bućem radu s djecom. Također, čak ni iz urbanih zajednica najveći broj djece s invaliditetom nije obuhvaćen redovnim predškolskim obrazovanjem i vaspitanjem, iako je to zakonima iz ove oblasti za svu djecu propisano pod jednakim uslovima. Ovim se direktno krši *član 26. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*.

Zbog ovakvog odnosa vlasti i izostanka alokacije sredstava za redovno inkluzivno obrazovanje, djeca i mladi s invaliditetom nemaju dostupno kvalitetno obrazovanje koje bi omogućilo razvoj ljudskog potencijala i vlastite vrijednosti. Dugoročno, ovakav odnos nadležnih institucija dovodi osobe s invaliditetom u izuzetno nepovoljan položaj u društvu, isključuje ih iz svih glavnih tokova i ostavlja ih u siromaštvu i na margini društvenih zbivanja.

4.3.2. Zdravstvo

Usluge u oblasti zdravstva nisu jednako dostupne svim osobama s invaliditatom. Postojećim zakonima osobama s invaliditetom ne obezbjeđuje se jednak izbor i pristup, kvalitet i standard usluge zdravstvene zaštite, uključujući usluge seksualnog i reproduktivnog zdravlja i javne

[45] Inicijalni izvještaj BiH o primjeni Konvencije, paragraf 176

[46] Izvor: Univerzitet u Banjoj Luci http://www.unibl.org/sr/stranica/O-Univerzitetu/7 (pristupljeno 20.10.2013.)

zdravstvene programe namijenjene široj populaciji, što se ogleda u direktnom kršenju *člana 25. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*.[47]

Većina ustanova primarne zdravstvene zaštite u urbanim i ruralnim sredinama su fizički nepristupačne, čime se osobama s invaliditetom onemogućava bilo kakav pristup zdravstvenoj zaštiti ili pristup pod nedostojanstvenim uslovima (npr. da se osobe korisnici/ce kolica moraju nositi niz i uz stepenice ili preko drugih barijera), čime se krše *članovi 9. i 25. Konvencije*.

> *„One osnovne stvari s kojima se svi mi susrećemo svakodnevno jesu, između ostalog, i te barijere koje, recimo, imamo prilikom odlaska na redovne ljekarske preglede ili u neke institucije, ustanove. Dešava mi se, recimo, da dođem do stepenica koje apsolutno nemaju čak niti jedan obični rukohvat uz pomoć kojeg bih se mogao popeti uz stepenice, što meni predstavalja nepremostivu prepreku.*" (muškarac, Bijeljina, dob 41-55)

> *ISPITIVAČ: „Recite mi, s obzirom na to da ste u kolicima, kakav je pristup Banji Dvorovi?"*
> *ISPITANIK: „Vrlo loš... Jednom sam poletio da padnem, da me ne pridrža čovjek. To je nagli uspon, to je samo formalnost. Jedan ne može da me spusti, mora dvoje da me spuštaju. Još se ja nagnem skroz i kočim rukama, to se zove Banja, al' to uopšte nije za nas invalide koji smo u kolicima."* (muškarac, Bijeljina, dob 56-70)[48]

Usluge koje su specijalno namijenjene za žene s invaliditetom nisu dostupne (ginekološke usluge koje se odnose na materinstvo i savjetovanje o reproduktivnom zdravlju). Iz iskustva žena s invaliditetom u cijeloj BiH uočljivo je da postoji samo jedan sto za ginekološki pregled žena s invaliditetom koje se ne mogu same kretati, dok ne postoji nijedan sto za porođaj[49].

> *„Zavod za žene i materinstvo je izgorio kada sam ja bila trudna prije deset godina. Obnovili su ga, ali on nema lifta, što je mene razočaralo. Ordinacija za ultrazvučni pregled je na drugom spratu i ja se jedva popenjem da odem da uradim pregled."* (žena, Sarajevo, dob 41-55)[50]

Takođe nisu prilagođene ni druge zdravstvene usluge, kao što su stomatološke usluge za osobe s invaliditetom koje se ne mogu kretati same, kao i za djecu i odrasle osobe s intelektualnim poteškoćama. Naprimjer, iz iskustva izvjestiteljice ovog izvještaja, Stomatološka klinika Kliničkog centra Univerziteta Sarajevo, pruža usluge za djecu i odrasle s intelektualnim poteškoćama, ali je osiguran samo jedan termin mjesečno za tretman popravke zuba pod općom anestezijom. Nerijetko se dešava da osobe s invaliditetom, čekajući na tretman popravke zuba, na kraju jedino

[47] Zakon o zdravstvenoj zaštiti (Službene novine FBiH, br. 29/97), Zakon o zdravstvenom osiguranju (Službene novine FBiH, br. 30/97,7/02 i 70/08), Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju (Službene novine FBiH, br. 70/08), Odluka o utvrđivanju osnovnog paketa zdravstvenih prava (Službene novine FBiH, br. 21/09), Zakon o zdravstvenoj zaštiti Brčko Distrikta (Službene novine Brčko Distrikta, br. 2/01, 19/07, 2/08) i Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko Distrikta (Službene novine Brčko District, br. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08, 34/08).

[48] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima, str. 31

[49] S izuzetkom privatnih klinika i ambulanti za koje ne postoje tačni podaci

[50] Ibid, str. 31

mogu dobiti uslugu vađenja zuba, jer je za popravak već prekasno. Privatne ordinacije za popravak zuba pod općom anestezijom naplaćuju između 1.000 i 2.000 KM, što čini skoro tri prosječne plaće u BiH.

Ne postoje ili su neprilagođeni dijagnostički i drugi instrumenti i oprema, naročito za osobe s najtežim invaliditetom, naprimjer, za radiološke tretmane dijagnostike ili operacioni stolovi...

Ne postoji mogućnost korištenja specifičnih i rijetkih lijekova za prevenciju ili sprečavanje povećanja stepena invaliditeta, kao niti za korištenje specijaliziranih programa prehrane s ciljem prevencije invaliditeta ili njegovog umanjivanja. Naprimjer, u entitetu RS postoji mogućnost subvencije ishrane za osobe oboljele od celijakije, ali ta subvencija nije dostupna za osobe u autističnom spektru koje se često stavljaju na bezglutensku dijetu. U entitetu FBiH takve subvencije ne postoje ni za jednu grupu osoba s invaliditetom. Primjera radi, jedan kilogram bezglutenskog brašna je devet puta skuplji od kilograma običnog brašna za hljeb.

Nedostupni su programi medicinske rehabilitacije za sve osobe s invaliditetom, kojima je potrebna. Kao što je ranije navedeno (poglavlje 3.2.), ova rehabilitacija nije dostupna svim grupama osoba s invaliditetom. Ne utvrđuju se potrebe medicinske rehabilitacije na osnovu potreba osoba s invaliditetom, već samo na osnovu njihovog uzroka invalidnosti, odnosno postojećih budžetskih izdvajanja za specifične grupe osoba s invaliditetom, čime se direktno krši *član 26. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*.

Ne postoje programi adekvatnog utvrđivanja potreba za ortopedskim i drugim pomagalima, primjerenim individualnim potrebama osoba s invaliditetom, kao ni programi obezbjeđivanja higijensko-sanitetskog materijala, čime se direktno krši *član 20. Konvencije*. O tim iskustvima zorno govore same osobe s invaliditetom:

> *„Kolica su pravljena, prilagođena baš za mene. Sve su to bila kolica slabog kvaliteta, koja pucaju u roku od godinu dana, a ja imam pravo na četiri godine kolica. Tako da sam se morao snalaziti uvijek za druga kolica."* (muškarac, Bijeljina, dob 18-25)[51]
>
> *„Invalid sam sa ortopedskim pomagalom. Tamo je propisano da imam pravo svake četiri godine na ortopedske cipele. Nemoguće je da cipele budu četiri godine... Ko ih može nositi četiri godine, nek izvoli. Ja sam po tom pitanju išao, žalio se i dobio odbijenicu."*(muškarac, Doboj, dob 41-55)[52]
>
> *ISPITIVAČ: „Jeste li zadovoljni kvalitetom kolica?"*
> *ISPITANICA: „Pa nisam, ja mislim da su kolica jako loša. Ovo su ona od 800 maraka. To su ta, izgleda, najjeftinija. Ali to su ta na koja imamo pravo, jer su ona tako projektovana. Ko ih je*

[51] Ibid, str. 36

[52] Ibid, str. 36

radio nije vjerovatno iskusan što se tiče ovog ili nije zainteresovan. Jer ovdje nema ničeg gdje bi se moglo uhvatiti rukom. Ovo ako se poleti, ode sve." (žena, Tuzla, dob 56-70)[53]

„Iz ličnog iskustva mogu ovako reći: svaka vlada, ili države ili kantona, odredi neku cifru za ortopedska pomagala. E sad, lista ortopedskih pomagala po zakonu u FBiH stoji veoma dobro i, prema mom mišljenju, prilično je dobra. Međutim, liste se razlikuju od kantona do kantona - koji kanton ima para pravi bolju listu. Ova naša kantonalna lista, prema mom mišljenju, blago rečeno, katastrofalna je i sramotna. Osoba s invaliditetom, kvadriplegičar kao ja, ima jednom za života, kada govorimo u brojevima, otprilike nekih 1.200 maraka za kolica. Znači jednom dobiju to i više nemaju pravo. Od tih 1.200 maraka ne možete ništa. Jedna elektromotorna kolica otprilike koštaju od 4.000 do 10.000 maraka, a ti dobiješ 1.200 maraka pa se snalazi." (muškarac, Tuzla, dob 26-40)[54]

Ilustracije radi, *članom 33. Zakona o zdravstvenom osiguranju FBiH* predviđeno je pravo na korištenje ortopedskih i drugih pomagala koje je uslovljeno medicinskim indikacijama, kao i pravo na korištenje lijekova, čije liste utvrđuju kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja. Uslovljenost korištenja prava na ortopedska pomagala samo medicinskom indikacijom u značajnoj mjeri ograničava mogućnost dobijanja adekvatnih individualno prilagođenih pomagala, koja su osobama s invaliditetom neophodna u svakodnevnom životu. Dodatni problem predstavlja to što je reguliranje prava na pomagala i lijekove u nadležnosti kantonalnih ministarstava zdravlja. To dovodi do neujednačenog pristupa, utvrđivanja bitno različitih prava po kantonima, što osobe s invaliditetom dovodi u veoma nepovoljan položaj[55]. Ovaj primjer jasno ukazuje da država BiH ne poštuje i ne štiti ljudska prava, jer iako ispunjava ljudska prava zakonski, ta ista ljudska prava ne štiti implementacijom tih zakona.

Kada su u pitanju djeca s invaliditetom, u procesu medicinskog vještačenja ili opservacija u kojima se utvrđuje stepen ili postojanje invaliditeta, nisu predviđene nikakve usluge podrške od medicinskih i obrazovnih institucija. Ovi procesi su često veoma bolni, vremenski, a ponekad i finansijski predstavljaju opterećenje za porodicu, te posebno utiču na stabilnost bračnih odnosa. Ne postoje nikakve usluge savjetovanja, niti terapija za roditelje ili druge članove/ce porodice koji prolaze kroz proces prihvatanja i suočavanja sa novonastalom situacijom u porodici. Mnoga iskustva osoba s invaliditetom govore da i sam način saopštavanja dijagnoze ili procjene zna biti veoma neprijatan i bezobziran prema osjećajima roditelja i drugih članova/ica porodice.

[53] Ibid, str. 37

[54] Ibid, str. 37

[55] U budžetima ministarstava nadležnih za zdravlje i zavoda zdravstvenog osiguranja nisu jasno planirana sredstva za nabavku ortopedskih i drugih pomagala, naročito onih čijim korištenjem bi se povećao nivo uključenosti osoba s najtežim stepenom invaliditeta, niti su planirana sredstva za prilagođavanje objekata i medicinske opreme, kako bi postali dostupni i za ostvarivanje zdravstvene zaštite osoba s najtežim invaliditetom

Preporuke za osiguranje osnovnih usluga u oblasti obrazovanja i zdravstva osobama s invaliditetom:

- uskladiti principe kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja sa *Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom* na svim nivoima obrazovanja, te osigurati finansijska i druga potrebna sredstva za njegovu primjenu. U ovaj proces uključiti nadležna ministarstva obrazovanja, pedagoške zavode, sredstva javnog informiranja i nevladine organizacije, a naročito organizacije osoba s invaliditetom;
- eliminirati sve diskriminatorne izraze u oblasti obrazovanja iz zakonskih i drugih podzakonskih akata, te ih usaglasiti sa definicijama iz *Konvencije*;
- zakonima i drugim podzakonskim aktima na svim nivoima vlasti regulirati uspostavu sistema pružanja usluga asistencije u obrazovanju kao podršku inkluziji djece i osoba s invaliditetom u opći sistem obrazovanja, te u budžetima osigurati sredstva za ove namjene;
- obavezati ministarstva obrazovanja i nadležne institucije lokalne zajednice da u budžetima odvojeno planiraju sredstva za podršku inkluzivnom obrazovanju, što uključuje: osiguravanje arhitektonske pristupačnosti, nabavku potrebnih ortopedskih, tiflotehničkih i drugih pomagala, nastavnih sredstava i učila, udžbenika i druge literature, u pristupačnim formatima i tehnikama, kao i osiguravanje drugih vidova podrške (asistenti/ce u nastavi, tumači znakovnog jezika, personalni asistenti/ce i sl.);
- hitno obaviti procjenu pristupačnosti svih obrazovnih i zdravstvenih institucija i zgrada, za sve nivoe obrazovanja, te primjenom sankcija i drugih mjera osigurati njihovu pristupačnost;
- u sve programe obrazovanja nastavnog osoblja obavezno uključiti dio edukacije o inkluzivnom obrazovanju;
- obezbijediti opservaciju djece s invaliditetom u okviru obrazovne sredine u kojoj se nalaze, bez izmještanja radi opservacije;
- preispitati standarde procjene invalidnosti kod djece, te shodno tome i prijema djece s invaliditetom u dnevne centre i druge vrste institucionalne njege, kako se iz redovnog obrazovnog procesa ne bi isključila djeca koja mogu pohađati inkluzivnu nastavu;
- uvesti certificiranje nastavnog i drugog osoblja koje se bavi procjenom stepena invalidnosti djece, te njihovim sposobnostima i mogućnostima;
- zakonima i drugim podzakonskim aktima na svim nivoima vlasti osigurati svim osobama s invaliditetom pravo na zdravstvenu zaštitu;
- u entitetskim zakonima o zdravstvenom osiguranju jasno precizirati kriterije za dodjelu pomagala osobama s invaliditetom, koji će im osigurati ličnu pokretljivost i mogućnost uključivanja u društvene tokove. Kroz ove kriterije obezbijediti individualan pristup i

dodjelu pomagala prema stvarnim potrebama osobe s invaliditetom, a ne samo na osnovu dijagnoze;
- zakonima o zdravstvenom osiguranju u oba bosanskohercegovačka entiteta jasno propisati pravo na ortopedska, tiflotehnička i druga pomagala za sve osobe s invaliditetom, standard kvaliteta pomagala, kriterije za njihovo dodjeljivanje, kao i način osiguravanja sredstava u budžetima za te namjene;
- razvijati različite programe i mjere za podsticaj rada na prevenciji invalidnosti;
- zakonima i podzakonskim aktima na nivou bosanskohercegovačkih entiteta jasno utvrditi standarde pristupačnosti objektima i potrebnu opremu, te propisati obavezu njihove primjene u građenju novih objekata zdravstvene zaštite i utvrditi vremenske rokove za prilagođavanje postojećih objekata i nabavku opreme.

4.4. Siromaštvo osoba s invaliditetom i njihovih porodica

Kada se govori o osobama s invaliditetom i preprekama koje imaju u svakodnevnom životu, zapošljavanje je uvijek u vrhu neostvarenih prava. Međutim, pored prava na rad i zapošljavanje, često se zanemaruje činjenica da su osobe s invaliditetom, zbog svoje invalidnosti, već od samog početka osuđene na veći stepen siromaštva u odnosu na druge grupe građana/ki[56]. Isto tako, ne samo osobe s invaliditetom, već njihove cijele porodice zapadaju u siromaštvo bez ikakvog priznanja takvog stanja od institucija vlasti.

U ovom ključnom pitanju direktno se krše sljedeći članovi *Konvencije*:

- **12. Jednakost pred zakonom**
- **23. Poštivanje doma i porodice**
- **27. Zapošljavanje**
- **28. Odgovarajući životni standard i socijalna zaštita**

a indirektno sljedeći članovi *Konvencije*:

- **5. Ravnopravnost i nediskriminacija**
- **9. Pristupačnost**
- **24. Obrazovanje**
- **25. Zdravstvena zaštita**
- **26. Habilitacija i rehabilitacija**

Bez obzira na načelna opredjeljenja, definirana kroz razne zakone i druge propise, u praksi osobe s invaliditetom, pogotovo one s težim invaliditetom, nisu u prilici da na otvorenom tržištu rada dobiju zaposlenje, čime se krši *član 27. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*. Kao primjer

[56] UNDP/IBHI Izvještaj o humanom razvoju, Socijalna uključenost, 2003. godina

može se navesti da se slijepe osobe na otvorenom tržištu rada ne zapošljavaju često niti na radnim mjestima na kojima su se tradicionalno zapošljavale (npr. prije 20 godina su sve općine na području grada Sarajeva i Banje Luke slijepe osobe angažirale za operatere na telefonskim centralama, dok to danas nije redovna praksa u općinama u tim gradovima).

U oba entiteta u BiH predviđen je sistem kvota za zapošljavanje osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada, s tim da postoje određene razlike u njegovoj sveobuhvatnosti: u entitetu RS obaveze po kvotnom sistemu odnose se samo na javne institucije i preduzeća u državnoj svojini, a u entitetu FBiH taj se sistem odnosi i na sve ostale privredne subjekte, uključujući i privatni sektor, koji zapošljavaju više od 16 radnika/ca. Također je predviđeno da neizvršavanjem ove obaveze poslodavac u fondove za profesionalnu rehabilitaciju uplaćuje sredstva za podsticanje rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom[57].

U implementaciji ovih mjera javljaju se određeni problemi koji se ogledaju u nepostojanju jasne definicije osobe s invaliditetom, preciznih evidencija o zaposlenim osobama s invaliditetom, kao i u nepostojanju jasne obaveze koja državna institucija treba vršiti nadzor nad ispunjavanjem propisanih kvota ili plaćanjem propisanih obaveza od poslodavaca.

Određene teškoće za zapošljavanje osoba s invaliditetom u entitetu FBiH može predstavljati propisano utvrđivanje zdravstvene sposobnosti kao jednog od uslova za zasnivanje radnog odnosa, što daje medicinskom osoblju i poslodavcima mogućnost za različita tumačenja i česta kršenja *člana 12. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*.

Iako u oba entitetska zakona o zapošljavanju postoje načelne odredbe kojima se daje prednost pri zapošljavanju osobama s najtežim stepenom invaliditeta, što bi trebalo detaljnije regulirati podzakonskim aktima, ipak nema značajnijeg zapošljavanja takvih osoba.

Od 100 ispitanika njih 48 navelo je iskustva kada je u pitanju rad i zapošljavanje, dok je njih 56 nezaposleno, a samo 19 zaposleno. Sljedeća iskustva odnose se na nemogućnost uživanja prava na rad, diskriminaciju na radnom mjestu i neprilagođenost radnog mjesta.[58]

> *„Na poslu sam imao masu problema koje imam i dan-danas. Počevši od diskriminacije kao osobe s invaliditetom, koju jednostavno gledaju kao neku nižu rasu. Automatski imaju takav stav prema vama, bez obzira šta znate, koliko vrijedite i koliko možete. To se apsolutno ne gleda, samo se gleda da ste osoba s invaliditetom i odmah vas stavljaju po strani, ne želeći da*

[57] Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida RS (Službeni glasnik RS, br. 54/09), Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom FBiH, 2010., Zakon o radu (Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 19/06, 19/07, 25/08), Zakon o zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti (Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 33/04, 19/07, 25/08), Zakon o zaštiti na radu Brčko Distrikta (Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH, br. 31/05, 35/05)

[58] MyRight Izvještaj o individualnim iskustvima, str. 41-42

vam pruže šansu da pokažete ono što možete i da li zaista to možete. Između ostalih, imao sam i taj problem i imam ga i danas." (muškarac, Bijeljina, dob 41-55)

„Onda, dolazio sam u situaciju da mi, recimo, bivši finansijski direktor u lice kaže: „Šta je mene briga što si ti takav, šta ja imam s tobom...!? ". To su ogromni problemi, teško je u tom momentu čovjeku psihički da izdrži to sve...

Došlo je novo rukovodstvo, koje mi je trenutno dalo nova ovlaštenja i obaveze. Trenutno radim sa višom stručnom spremom, a ne sa fakultetskim obrazovanjem koje imam." (muškarac, Bijeljina, dob 41-55)

ISPITIVAČ: „Da li se sjećate nekog događaja u proteklih pet godina kada ste bili izostavljeni ili su se prema vama ponašali loše ili vam nisu dozvolili da učestvujete zbog vašeg invaliditeta?"
ISPITANICA: „Poslije završetka osnovne škole konkurisala sam na mnoga radna mjesta, a čim bih spomenula da sam osoba s invaliditetom, oni bi to automatski odbijali, iako poznajem strani jezik i sposobna sam za rad. Zbog toga sam sad nezaposlena i ne mogu da ostvarim neki uspjeh u tom smislu." (žena, Doboj, dob 18-25)

Inicijalni izvještaj BiH o primjeni *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom* ni na koji način ne daje pregled stanja zaposlenosti osoba s invaliditetom u BiH, niti predviđa povećanje njihove zaposlenosti. Osim što se osvrće na zakonodavni okvir, spominje i pozitivne korake koje, opet, čine samo organizacije osoba s invaliditetom i to isključivo na osnovu pomoći međunarodnih donatora. Ne pružajući osnovno pravo na rad svojim građanima s invaliditetom država BiH direktno krši *član 27. Konvencije*.

Osobe s invaliditetom po prirodi svog zdravstvenog stanja puno su više izložene potrebama za redovnim zdravstvenim pregledima, kontrolama i drugim oblicima zdravstvenih usluga. Za mnoge od njih i dalje važe obaveze participacije u zdravstvenim uslugama, te takvi troškovi dodatno opterećuju njihov budžet i čine ih više rizičnim za siromaštvo.

„Kad sam trebala da idem na ocrtavanja za zračenje morala sam pozajmiti 300 maraka za put u dva pravca. Morala sam da pozajmim jer nisam mogla ići autobusom, već sam išla taksijem. Na zračenje sam morala ići drugi put, što znači da sam dva puta morala da pozajmljujem pare." (žena, Bijeljina, dob 26-40)[59]

„Pa bilo je toga, nisu htjeli da mi prime zdravstvenu knjižicu zato što je za dan bila nepotvrđena. A radilo se o hitnom slučaju, bio mi je pukao čir. U toj zdravstvenoj ustanovi insistirali su na ovjerenoj knjižici, a dok je to bilo obavljeno mogla sam da podlegnem od posljedica napada." (žena, Tuzla, dob 56-70)[60]

[59] Ibid, str. 31

[60] Ibid, str. 31

Mnoge osobe s invaliditetom, zbog nemogućnosti zapošljavanja, u potpunosti zavise od finansijskih primanja iz budžetskih sredstava za svakodnevni opstanak. Znatan je broj situacija gdje se novac za tuđu njegu i pomoć ili invalidnina koriste kao prihod od kojeg živi osoba s invaliditetom i cijela porodica. Ovo je direktna posljedica propusta države koja nije odredila socijalni minimum, odnosno iznos sredstava potrebnih za socijalnu sigurnost građana, tako da se sredstva namijenjena za osiguranje jednakih mogućnosti za funkcioniranje u društvu, koriste za preživljavanje osoba s invaliditetom.

> *„Kada sam išla na komisiju u Sarajevo smanjili su mi invaliditet, što mi je jako žao, jer to znači da osobe s invaliditetom nemaju nikakvu podršku, ni blizu kako bi trebale da imaju.“* (žena, Mostar, dob 18-25)[61]

> *„Nemam nikakva primanja. Imala sam jedno vrijeme kada sam primala po 100 i nešto maraka, a onda mi je to ukinuto i više nemam, iako sam 80 posto nesposobna.“* (žena, Tuzla, dob 56-70)[62]

Osobe s invaliditetom su izložene dodatnim troškovima, jer i kada primaju sredstva za tuđu njegu i pomoć ona nisu dostatna da im obezbijede adekvatnu pomoć. Iznos sredstava za tuđu njegu i pomoć kreće se od minimalnih160,00 KM u entitetu RS, do 390,00 KM u entitetu FBiH, što je iznos za koji bi se moglo obezbijediti 2-3 sedmice nečijeg punog radnog vremena za čuvanje djeteta. Međutim, čim se pojavi informacija da bi se asistencija trebala pružati djetetu ili odrasloj osobi s invaliditetom, potencijalni asistenti/ce očekuju puno veća, ako ne i duplo veća sredstva. Uobičajena dnevnica za osobe s invaliditetom koja se izdvaja kroz projekte organizacija osoba s invaliditetom ili međunarodne projekte iznosi između 20,00 i 40,00 KM, što bi neki mjesečni iznos za redovnu njegu i pomoć doveo do skoro tri puta većeg iznosa nego je trenutno dostupna[63].

> *„Živjela sam sama kao podstanar... Recimo, prilikom izbora odjeće i slaganja boja nisam imala asistenta i to je možda jedan od nedostataka s kojim se sve slijepe osobe suočavaju.“* (žena, Sarajevo, dob 18-25)[64]

> *„Pa trebala mi je usluga. Trebalo mi je sve, jer nisam mogao ništa... Nisam mogao ni u toalet sam, nisam se mogao ni okupati... Prilikom jednog pada slomio sam ruku, imao sam jake bolove, muke od svega, i tada mi je trebala pomoć.*“ (muškarac, Bijeljina, dob 56-70)[65]

Poseban problem osoba s invaliditetom u BiH je da se nadležne državne institucije zakonima ne obavezuju na razvijanje programa socijalnog stanovanja i stanovanja uz podršku, što osobe s

[61] Ibid, str. 36

[62] Ibid, str. 36

[63] Projekat u oblasti invalidnosti BiH 2006-2009

[64] MyRight Istraživanje o individualnim iskustvima, str. 36

[65] Ibid, str. 37

invaliditetom dovodi u situaciju da ne mogu obezbijediti adekvatne uslove za život i formiranje sopstvene porodice.

Nisu predviđena nikakva izdvajanja za podršku osobama s invaliditetom koje su izložene dodatnim troškovima zbog svoje invalidnosti, odnosno većeg trošenja obuće i odjeće, potrebe za rukavice za korištenje kolica, te potrebe za dodatnom opremom za korištenje invalidskih kolica u hladnim i vlažnim vremenskim uslovima, itd.

Ne postoje programi podrške za porodice osoba s invaliditetom, koje su dodatno opterećene nedostatkom adekvatnih državnih usluga, te su prisiljene same te usluge pružati (npr. jedan član porodice prestane raditi ili se ne može kandidirati na tržištu rada jer pruža njegu i podršku svom članu porodice s invaliditetom). Ovim se ukupna primanja porodice smanjuju i time ugrožava standard življenja ne samo osobe s invaliditetom, već i cijele porodice, čime se krši *član 23. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*, *stav 5, te član 28. Konvencije, stavovi 1. i 2.c*.

Inicijalni izvještaj BiH o primjeni *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom* ne spominje, niti predviđa bilo kakve usluge za podršku porodicama osoba s invaliditetom, već samo utvrđuje da te vrste usluga u BiH uglavnom pružaju nevladine organizacije. Uzimajući u obzir trend stalnog smanjivanja sredstava za organizacije osoba s invaliditetom iz državnih budžeta, te izostanak takvih usluga od centara za socijalni rad ili drugih javnih ustanova (porodičnih savjetovališta, centara za mentalno zdravlje, itd.), BiH direktno krši *članove 23.i 28. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*.[66]

Preporuke za smanjenje siromaštva osoba s invaliditetom i njihovih porodica:

- zakonima na nivou entiteta FBiH i RS utvrditi socijalni minimum za osobe s invaliditetom, uvećan za troškove koje osoba ili njegova porodica imaju zbog invaliditeta;
- zakonom urediti da se prava u oblasti socijalne zaštite, njihov obim i način ostvarivanja utvrđuju po istim kriterijima za sve osobe s invaliditetom, nezavisno od toga gdje žive i koji su uzroci i okolnosti nastanka invaliditeta;
- zakonima na nivou entiteta FBiH i RS jasno odvojiti davanja za socijalnu sigurnost/minimum od davanja koja služe za podršku osobama s invaliditetom za jednake mogućnosti;
- zakonima i drugim propisima, uz definiranje jasne finansijske podrške, regulirati uspostavljanje sistema usluga za podršku ličnoj pokretljivosti, svakodnevnom funkcioniranju i uključivanju u društvo osoba s invaliditetom;

[66] Izdvajanja za OOSI se smanjuju od 2008. godine do danas, i to svake godine po 15 posto, dok su sredstva za 2010. godinu smanjena za skoro 50 posto u odnosu na 2011. godinu. Iznos pomoći OOSI u 2011. godini iznosio je 0,004 posto BDP. Izvor: Centar za istraživačko novinarstvo, Baza podataka o budžetskim izdvajanjima za neprofitne organizacije i javne ustanove, http://database.cin.ba/finansiranjeudruzenja/

- u *Zakonu o radu u* FBiH i *Zakonu o radu RS* jasno definirati da se zdravstvena sposobnost ne smatra jednim od uslova za zapošljavanje osoba s invaliditetom, ukoliko su one za određeni posao profesionalno osposobljene;
- u *Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju u FBiH* utvrditi mogućnost povrata doprinosa i poreza na plaću poslodavcima koji zapošljavaju osobe s najtežim invaliditetom na otvorenom tržištu rada (npr. korisnicima/cama prava na pomoć i njegu od druge osobe);
- *zakonima o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju* jasno utvrditi kriterije i mehanizme, uključujući i dodatne stimulacije, za zapošljavanje osoba s najtežim invaliditetom;
- razviti institucionalni sistem rehabilitacije i profesionalne rehabilitacije u oba bosanskohercegovačka entiteta - FBiH i RS, koji bi se zasnivao na istim principima, a čije bi se finansiranje trebalo obezbijediti iz budžeta državnih institucija i fondova;
- provesti reformu penzijsko-invalidskog osiguranja koje će uključiti prava osoba s invaliditetom i po osnovu invalidnosti;
- zakonima na nivou entiteta FBiH i RS utvrditi obavezu institucija vlasti na lokalnom nivou da razviju programe socijalnog stanovanja i stanovanja u lokalnoj zajednici uz podršku za osobe s invaliditetom, te da u budžetima planiraju sredstva za njihovo provođenje;
- raditi na podizanju svijesti društva o važnosti zapošljavanja osoba s invaliditetom kao jednakopravnih članova društva.

4.5. Diskriminacija osoba s invaliditetom od strane osoblja javnih institucija koje su pružaoci usluga

Osobe s invaliditetom se svakodnevno susreću sa predrasudama o njihovom stanju, izgledu, govoru, ponašanju... U novim demokratskim društvima, kao što je BiH, u kojima se tek odnedavno radi na podizanju svijesti o pravima osoba s invaliditetom i u kojima je pokrenuta borba protiv stereotipa o osobama s invaliditetom, takve predrasude postoje u izobilju u svakodnevnom životu: u parku, na ulici, u javnom prevozu...

Takav odnos i predrasude ne smiju biti dio ponašanja javnih institucija u BiH. Zaposleni u privatnom i javnom sektoru dužni su pružati jednake usluge bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kako svim drugim građanima/kama, tako i osobama s invaliditetom. Nažalost, u BiH to nije slučaj. Osobe s invaliditetom češće će na stereotipna ponašanja naići kod pružaoca javnih usluga, nego kod ljudi koje susreću na ulici.

U ovom ključnom pitanju direktno se krše sljedeći članovi *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*:

- **6. Žene s invaliditetom**
- **7. Djeca s invaliditetom**
- **8. Podizanje svijesti**
- **9. Pristupačnost**
- **12. Jednakost pred zakonom**
- **13. Pristup pravdi**
- **17. Zaštita integriteta osobe**
- **22. Poštivanje privatnosti**
- **24. Obrazovanje**
- **25. Zdravstvena zaštita**
- **26. Habilitacija i rehabilitacija**
- **27. Zapošljavanje**
- **28. Odgovarajući životni standard i socijalna zaštita**

U programima obrazovanja kadrova, koji se zapošljavaju u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti, te u javnoj administraciji, ne postoje programi obuke osoblja za rad s osobama s invaliditetom, čime BiH direktno krši *član 8. Konvencije,* jer ne preduzima ništa da kadrove zaposlene na poslovima pružanja usluga educira o pravima osoba s invaliditetom, te da radi na prevenciji i borbi protiv stereotipa o osobama s invaliditetom[67].

Čak i u zakonima u kojima je zabrana diskriminacije po osnovu invaliditeta direktno propisana, nema efikasnih mjera za njeno sprečavanje, pa se diskriminacija osoba s invaliditetom dešava svakodnevno. Zbog nerazvijene svijesti osoba s invaliditetom, neefikasnih mehanizama za sprečavanje i sankcioniranje diskriminacije i nedovoljnih kapaciteta organizacija osoba s invaliditetom, rijetki su sudski procesi pokrenuti s ciljem sankcioniranja diskriminacije osoba s invaliditetom.

U okviru monitoringa individualnih iskustava ispitanici/ce su tokom intervjua imali priliku da navedu svoje mišljenje o uzrocima diskriminacije nad osobama s invaliditetom. Najveći broj uzroka diskriminacije je pravnog karaktera - 13 ispitanika i osam ispitanica (ukupno 21) izjavili su da upravo pravni uzroci stvaraju najveću diskriminaciju koju doživljavaju. Ono što možemo zaključiti jeste da je najčešći sistemski uzrok diskriminacije pravnog porijekla. To znači da, bez obzira na spol, dob i region na kojem žive ispitanici/ce, svi imaju problema sa nedostatkom odgovarajućih zakona i programa, kao i sa njihovom primjenom u svrhu provođenja, promocije i unapređenja ljudskih prava, što je od izuzetne važnosti za njihovu egzistenciju. Ovaj podatak, kao i podatak da su osobe s invaliditetom u malom broju isticale pristup pravdi, također govori da

[67] Odluka o standardima i normativima zdravstvene zaštite iz obaveznog zdravstvenog osiguranja (Službene novine FBiH, br. 5/03, 18/04,57/07, 53/08), Pravilnik o dodatnoj edukaciji iz obiteljske medicine (Službene novine FBiH, br.: 1/03)

osobe s invaliditetom očekuju od države i njenih predstavnika/ca na svim nivoima vlasti da im omoguće uživanje njihovih prava kroz zakonska rješenja, programe i budžete namijenjene tome, a ne da se za ostvarenje svojih garantiranih prava moraju boriti na sudu i u drugim institucijama.

Sva individualna iskustva koja slijede mogla su biti predmet tužbi protiv institucija vlasti, ako ne sudu, onda barem etičkim komisijama određenih institucija.

> *„Odem doktorima, oni me ne razumiju... Zamolim ih, pošto čitam sa usana, da polako pričaju, ali oni nemaju strpljenja ili okrenu i spuste glavu i dalje nastave da pričaju po svom. Onda ih zamolim da mi napišu na papiru, ali neće ni to, nemaju ni za to živaca. To uvijek očekujem... Najgore što mi se desilo jeste kada sam išla neurologu, požalila sam se na bolove, da me boli glava, a oni su me poslali psihijatru. Dali su mi neke tablete kao da sam oboljela na živcima, smatrali su me ludom. Rekla sam im da nisam luda, da imam probleme s migrenom za koju trebam neke lijekove, a oni mi napišu nešto drugo... Svaki put kada imam problem, dođem doktoru, budem samo dvije-tri minute i to je to... Jednostavno doktori nemaju strpljenja da mi objasne...“* (žena, Sarajevo, dob 41-55)[68]

> *„Sjećam se jednog događaja koji se dogodio prije 3-4 godine. To je bio susret sa ljekarom, specijalistom fizikalne medicine, koji je, kad smo podnijele zahtjev za rehabilitaciju, rekao da on ima mlađe djece, budući da ja sa 27 godina padam u drugi plan.*“ (žena, Doboj, dob 26-40)[69]

> *„Tako je i u zdravstvu, gdje se liječnik obraća osobi sa kojom sam ja došao, a ne meni i uvijek ima tog nekog sažalijevanja, ali uz propagandu i podizanje svijesti kod građana to se mijenja, samo što ide sporo.*“ (muškarac, Sarajevo, dob 41-55)[70]

> *„Kada sam bio kod fizijatrice, kada sam opisao svoje stanje i rekao da želim ići na fizikalnu terapiju, ona mi je odgovorila da trenutno nema dovoljno mjesta i da na red mogu doći za šest mjeseci. Tome je dodala da za vrijeme koje posveti za pregled jednog invalida može pregledati pet zdravih osoba. Bio sam uvrijeđen, jer nije lijep osjećaj da ti neko tako kaže, a pogotovo ako je ta osoba ljekar.“* (muškarac, Doboj, dob 18-25)[71]

> *„Poznato je da u zdravstvenim ustanovama stoje natpisi na kojima piše da invalidi imaju prednost, međutim to nije tako u praksi.*“ (muškarac, Bijeljina, dob 41-55)[72]

Ne postoje programi obuke medicinskog i paramedicinskog osoblja za rad sa osobama s invaliditetom, što zorno pokazuju navedeni primjeri individualnih iskustava. U *Inicijalnom*

[68] Ibid, str. 31
[69] Ibid, str. 31
[70] Ibid, str. 31
[71] Ibid, str. 31
[72] Ibid.,str. 31

izvještaju BiH o primjeni *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*, u dijelu koji se odnosi na podizanje svijesti, spominju se samo aktivnosti organizacija osoba s invaliditetom i jedna medijska kampanja nadležnog ministarstva od prije dvije godine, čime BiH direktno krši *član 8. Konvencije*.

U ovoj oblasti osobe s invaliditetom iz LGBT populacije su višestruko diskriminirane jer u društvu generalno ne postoji senzibilitet i razumijevanje prema LGBT osobama, što vodi nepoštivanju prava LGBT osoba i, ujedno, prava osoba s invaliditetom.

Porodice osoba s invaliditetom ne tretiraju se kao dio pokreta osoba s invaliditetom, niti kao korisnici/ce usluga za osobe s invaliditetom. Naprimjer, policija članovima porodica s invaliditetom ne priznaje pravo na određene privilegije poput pristupa i parkiranja na rezerviranim mjestima za automobile koji nose oznaku „osoba s invaliditetom I kategorija". Policija smatra da se ta privilegija ne odnosi na cijelu porodicu, već samo ako je u automobilu u datom momentu prisutna i osoba s invaliditetom. Ovo je u potpunoj suprotnosti sa svrhom takvih privilegija, jer članovi porodice osobe s invaliditetom i kada obavljaju kupovinu na pijaci ili plaćaju račune, to rade i za potrebe člana porodice koji je s invaliditetom.

Pojedinačna preporuka osoblju javnih institucija

S ciljem eliminacije svakodnevne diskriminacije kojoj su osobe s invaliditetom izložene od strane osoblja javnih institucija kao pružalaca usluga, preporučuje se:

- u *Zakonu o zabrani diskriminacije* i ostalim zakonima u kojima je propisana zabrana diskriminacije eksplicitno navesti i zabranu diskriminacije po osnovu invaliditeta;
- poduzeti mjere i aktivnosti na podizanju svijesti i razvijanju drugih kapaciteta pojedinaca s invaliditetom, organizacija osoba s invaliditetom s ciljem poticanja na korištenje mehanizama zabrane diskriminacije, kao alata za ostvarivanje proklamiranih prava i sloboda;
- u sve programe obuka javnih ustanova, u saradnji sa organizacijama osoba s invaliditetom, uvesti obavezan dio edukacije o pravima osoba s invaliditetom i prevenciji njihove diskriminacije, te diskriminacije njihovih porodica (imajući u vidu sve različitosti po dobi, spolu, LGBT, itd.);
- u sve strategije i akcione planove koje donose državne institucije ugraditi i aktivnosti koje će imati za cilj podizanje svijesti društva pa i samih osoba s invaliditetom o pravima osoba s invaliditetom, te planirati sredstva za realiziranje tih aktivnosti.

Bibliografija

- Agencija za statistiku BiH (2013), Preliminarni rezultati popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH 2013. http: //www. bhas.ba/ obavjestenja/ Preliminarni rezultati bos.pdf, pristup ostvaren 10. 11. 2013. godine
- Centar za istraživačko novinarstvo, Baza podataka o budžetskim izdvajanjima za neprofitne organizacije i javne ustanove, http://database.cin.ba/finansiranjeudruzenja/, pristup ostvaren 23. 12. 2013. godine
- DRPI (2012) Law, Rights and Monitoring Template. York Universtity: June 2012.
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2012), Inicijalni izvještaj BiH o primjeni Konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom, maj 2012.
- Ministarstvo za rad i boračku zaštitu RS (2009), Rezultati rada 2005-2009, maj 2009. godina
- MyRight (2013) Izvještaj o medijskom monitoringu, novembar 2013. godine.
- MyRight (2013) Izvještaj o monitoringu indivudualnih iskustava, august 2013. godine.
- MyRight (2013) Izvještaj o monitoringu sistema, juli 2013. godine.
- Odluka o standardima i normativima zdravstvene zaštite iz obaveznog zdravstvenog osiguranja (Službene novine FBiH, br. 5/03, 18/04,57/07, 53/08)
- Odluka o utvrđivanju osnovnog paketa zdravstvenih prava (Službene novine FBiH, br. 21/09)
- Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju (Službeni glasnik BiH, br.18/03)
- Okvirni zakon o visokom obrazovanju (Službeni glasnik, br.59/07 i 59/09)
- Ombudsmen BiH (2012), Prava osoba s invaliditetom, novembar, 2012. godine
- Politika u oblasti invalidnosti u BiH (Službeni glasnik BiH, br. 76/08.)
- Pravilnik o dodatnoj edukaciji iz obiteljske medicine (Službene novine FBiH, br 1/03)
- Pravilnik o uslovima za planiranje i projektiranje građevina za nesmetano kretanje djece i osoba s umanjenim tjelesnim sposobnostima RS (Službeni glasnik RS, br 2/03 od 18. 01. 2003. godine)
- Strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom u FBiH 2011- 2015, usvojena na 4. sjednici Parlamenta FBiH 28. 7. 2011. godine.
- Strategija za unapređenje društvenog položaja lica s invaliditetom u RS 2010-2015, usvojena na 184. sjednici Vlade RS 29. 07. 2010. godine.
- Svjetska banka, Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje, Region Evrope i centralne Azije, Socijalna isključenost u BiH i globalna kriza, mart 2012
- UN (2006), Konvencija o pravima osoba s invaliditetom UN, Službeni glasnik BiH- Međunarodni ugovori, br 11/09 od 18. 12. 2009. godine
- UNDP/IBHI (2003), Izvještaj o humanom razvoju - Socijalna uključenost, Sarajevo

- Uredba o prostornim standardima, urbanističko-tehničkim uslovima i normativima za sprečavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za osobe s umanjenim tjelesnim mogućnostima FBiH (Službene novine FBiH, br. 48/09)
- World Bank (2012) BiH: Challenges and Directions for Reform: A Public Expenditure and Institutional Review, februar 2012
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o cestovnom prevozu FBiH, (Službene novine FBiH, br. 2/10 od 18. 01. 2010. godine)
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju (Službene novine FBiH, br. 70/08)
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u FBiH, (Službene novine FBiH, br. 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09)
- Zakon o osnovnom obrazovanju (Službeni glasnik RS, br. 74/08,106/09 i 104/11).
- Zakon o ostvarivanju prava na naknadu materijalne i nematerijalne štete nastale u periodu ratnih dejstava od 20. maja 1992. do 19. juna 1996. godine, (Službeni glasnik RS, broj 103/05, 1/09, 49/09 i 118/09)
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom FBiH, (Službene novine Federacije BiH, br. 9/10)
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida RS, (Službeni glasnik RS, br. 54/09)
- Zakon o radu, (Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 19/06, 19/07, 25/08)
- Zakon o socijalnoj zaštiti (Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 1/03, 4/04, 19/07, 2/08)
- Zakon o socijalnoj zaštiti RS, (Službene glasnik RS, broj 37/12)
- Zakon o zaštiti na radu Brčko Distrikta, (Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 31/05, 35/05)
- Zakon o zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti, (Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 33/04, 19/07, 25/08)
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti, (Službene novine FBiH, br. 29/97)
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti Brčko Distrikta, (Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 2/01, 19/07, 2/08)
- Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko Distrikta, (Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08, 34/08)
- Zakon o zdravstvenom osiguranju, (Službene novine FBiH, br. 30/97,7/02 i 70/08)

DODATAK I - Organizacije osoba s invaliditetom koje su učestvovale u izradi izvještaja[73]

Koalicija Doboj

1. Udruženje paraplegičara, oboljelih od dječije paralize i ostalih tjelesnih invalida regije Doboj
2. Udruženje distrofičara Doboj
3. Opštinska organizacija slijepih i slabovidih Teslić
4. Odbojkaški klub invalida „OKI“ Doboj
5. Udruženje amputiraca Doboj
6. Savez za sport i rekreaciju invalidnih lica Doboj
7. Udruženje civilnih žrtava rata Doboj
8. Centar za razvoj civilnog društva Doboj
9. Udruženje paraplegičara i oboljelih od dječije paralize Doboj Jug
10. Udruženje distrofičara Teslić
11. Udruženje djece s posebnim potrebama Doboj
12. Međuopštinska organizacija slijepih i slabovidih Doboj
13. Udruženje za uzajamnu pomoć osobama u duševnoj krizi i njihovim porodicama „Nada” Doboj
14. Udruženje osoba s invaliditetom Doboj Istok

Ove organizacije su udružene u Koaliciju organizacija osoba s invaliditetom zajedno sa još četiri organizacije iz opštine Doboj Jug (1), Teslić (2) i Doboj Istok (1).

Koalicija KOLOSI-BN Bijeljina

1. Regionalno udruženje amputiraca Bijeljina
2. Udruženje žena oboljelih od karcinome dojke “GEA"
3. OKI - „Semberija“ Bijeljina
4. Udruženje civilne žrtve rata „CIŽR“ Bijeljina
5. Humanitarno udruženje žena “ARTA” Bijeljina
6. Udruženje za pomoć mentalno zaostalim licima “NADA” Bijeljina
7. Udruženje žena s invaliditetom „IMPULS“ Bijeljina
8. Klub košarke u kolicima KKK - ”Bijeljina”
9. Udruženje slijepih i slabovidih regije Bijeljina
10. Udruženje gluvih i nagluvih regije Bijeljina
11. Udruženje paraplegičara oboljelih od dječije paralize i ostala invalidna lica Bijeljina
12. Streljački klub Ratnih vojnih invalida "ORAO" Bijeljina
13. Udruženje paraplegičara oboljelih od dječije paralize i ostallih trajnih invalidnosti opštine Lopare

[73]MyRight Izvještaj o individualnim iskustivima, str. 8-17

Koalicija Tuzla

1. Udruženje osoba s invaliditetom Sapna
2. Udruženje građana za pomoć u duševnoj nevolji TK "Fenix"
3. Udruženje osoba oboljelih od mišićne distrofije Tuzlanskog Kantona
4. Udruženje građana oštećenog vida Tuzla
5. Udruženje građana Informativni centar za osobe s invaliditetom "Lotos"
6. Udruženje građana "Majke hendikepirane djece" Tuzlanskog Kantona
7. Udruženje Humanitarna organizacija žena s invaliditetom "Lotosice"
8. Udruženje civilnih žrtava rata Tuzlanskog Kantona (nova članica Koalicije)
9. Udruženje paraplegičara Lukavac (nova članica Koalicije)
10. Udruženje osoba s invaliditetom I i II kategorije i penzionera Srebrenik
11. Udruženje osoba s invaliditetom Gradačac

Koalicija „Zajedno smo jači“

1. Udruženje mladih "Ružičnjak-Los Rosalesa" Mostar
2. Udruga "Susret" Čitluk
3. Humanitarna udruga "Afriel" Čitluk
4. Udruga "Djeca nade" Prozor-Rama
5. Humanitarna udruga "Cvijet" Čapljina
6. Udruga gluhih i nagluhih "Sluh" Mostar
7. Udruženje "I" Konjic
8. Udruženje "Sunce" Mostar
9. Udruga paraplegičara HNK
10. Udruga za Down sindrom Mostar
11. Udruženje slijepih i slabovidnih osoba Konjic Jablanica
12. Udruženje invalida rada Mostar
13. Fondacija Our kids Naša djeca Mostar

Koalicija Koordinacioni odbor organizacija osoba s invaliditetom Kantona Sarajevo

1. Udruženje "Oaza"
2. Unija civilnih žrtava rata Kantona Sarajevo
3. Udruženje paraplegičara i oboljelih od dječije paralize Kantona Sarajevo
4. Udruženje oboljelih od cerebralne paralize Kantona Sarajevo
5. Udruženje oboljelih od multiplesklerozе Kantona Sarajevo
6. Udruženje invalida rada Kantona Sarajevo
7. Udruženje gluhih i nagluhih Kantona Sarajevo
8. Udruženje slijepih Kantona Sarajevo
9. Udruženje oboljelih od poliomielitisa, povrede mozga i kičmene moždine Kantona Sarajevo
10. Udruženje distrofičara Kantona Sarajevo

DODATAK II – Opis strukture ispitanika/ca[74]

ATRIBUTI	BROJ UČESNIKA	ATRIBUTI	BROJ UČESNIKA
DOBNA SKUPINA		**MJESTO STANOVANJA**	
18 – 25	15	U vlasništvu	48
26 – 40	36	Podstanar/ka	6
41 – 55	33	Sa roditeljima	41
56 – 70	15	Socijalno stanovanje	3
Preko 70	1	Nedodijeljen/a	2
ZAPOSLENJE		**VRSTA INVALIDITETA**	
Zaposlen/a	19	Tjelesni invaliditet	66
Nezaposlen/a	56	Bez sposobnosti vida/slabovidnost	13
Izdržavano lice	1	Nedostatak sluha/umanjena sposososobnost sluha	5
Vlastita penzija	2	Intelektualne poteškoće	3
Invalidska penzija	20	Psihosocijalni invaliditet	3
Porodična penzija	2	Kombinirane smetnje	10
OBRAZOVANJE		**NAKNADA ZA INVALIDITET**	
Nedodijeljen/a	27	Tuđa njega i pomoć	25
Osnovna škola	2	Invalidnina	25
Specijalna osnovna škola	0	Invalidnina & tuđa njega i pomoć	8
Srednja škola	46	Pravo na ortopedski dodatak	2
Specijalna srednja škola	10	Tuđa njega i pomoć+ ortopedski dodatak	3
Viša škola	4	Sve od navedenog	9
Fakultet	7	Ne prima naknadu	24
Bez obrazovanja	4	Nedodijeljen/a	4
GRAD		**SPOL**	
Bijeljina	20	Ženski	43
Doboj	20	Muški	57
Mostar	19		
Sarajevo	21		
Tuzla	20		

[74] MyRight Izvještaj o individualnim iskustivima, str. 18.

DODATAK III – Metodologija monitoringa

Monitoring individualnih iskustava - Pojedinačna iskustva osoba s invaliditetom[75]

U skladu sa međunarodnim motom osoba s invaliditetom „Ništa o nama bez nas" i sa smjernicama koje je izradio DRPI projekat, predstavnici/ce organizacija osoba s invaliditetom iz pet koalicija organizacija osoba s invaliditetom odabrali su osobe za sedmodnevni trening tokom kojeg su stekle znanje o ljudskim pravima osoba s invaliditetom i načinu provođenja monitoringa.

Tri koalicije djeluju na prostoru tri kantona u entitetu FBiH: Tuzlanski kanton, Kanton Sarajevo i Hercegovačko-neretvanski kanton. Koalicija „Kolosi BN" iz Bijeljine pokriva prostor regije općina Bijeljina, Ugljevik, Lopare i Zvornik, koje se nalazi u entitetu RS, dok Koalicija Doboj djeluje na području općina Doboj i Teslić u entitetu RS, te općine Doboj Jug u Zeničko-dobojskom kantonu i Doboj Istok u Tuzlanskom kantonu u entitetu FBiH[76].

Monitoring individualnih iskustava trajao je pet mjeseci, a obavljalo ga je 25 osoba s invaliditetom. Čitav proces je nadgledalo i koordiniralo pet osoba, terenskih koordinatora/ica (za svaku koaliciju po jedan koordinator): Adisa Begović, Jasminko Bijelić, Milorad Jović, Jelena Mišić i Jasna Rebac. Oni su bili zaduženi za logističke i administrativne zadatke neophodne za organizaciju intervjua kao što je obezbjeđenje osoba za monitoring, asistenata/ca, organizaciju prevoza i prilagođavanja neophodna za intervjue i izvještavanje.

Obavljeno je 100 intervjua s osobama s različitim vrstama invaliditeta na području pet regija u BiH (Bijeljina, Doboj, Mostar, Sarajevo, Tuzla). Intervjui su obavljeni s ispitanicima/cama preporučenim od organizacija osoba s invaliditetom, koje djeluju na datom području. Na područjima na kojima nisu registrirane organizacije osoba s invaliditetom, korištena je tehnika "lavine", u kojoj prvi ispitanik/ca predlaže sljedeću osobu za intervju.

Intervjui su trajali i do dva sata, bili su iscrpni i vođeni su isključivo prema uputama DRPI metodologije s kojom su se monitori upoznali na treningu čiji organizator je bio Centar za orijentaciju društva (COD) na početku projekta. U razgovoru s ispitanicima/cama vršioci monitoringa su nastojali uticati na ispitanike/ce, stvarajući opuštenu i atmosferu povjerenja, na način da podstaknu ispitanike/ce na otvoren razgovor o životnim iskustvima. Ispitanici/ce su mogli navesti i do tri različita iskustva za svaku oblast života, kako pozitivna, tako i negativna, ili i pozitivna i negativna za svaku od oblasti. Pitanja su se odnosila na osam oblasti života: privatnost

[75] MyRight Izvještaj o monitoringu individualnih iskustava, str. 7-18

[76] Vidi: Dodatak I - Organizacije osoba s invaliditetom koje su učestvovale u izradi izvještaja

i porodični život, rad, osiguranje prihoda i podrške, obrazovanje, informacije i komunikacije, zdravlje, habilitacija i rehabilitacija, društveno učestvovanje i pristup pravdi. Ispitanici/ce su također bili upitani i da kažu šta misle koji su uzroci diskriminacije nad osobama s invaliditetom, razlozi zbog kojih osobe s invaliditetom ne prijavljuju diskriminaciju, kao i da daju preporuke kako bi situacija i životi osoba s invaliditetom bili unaprijeđeni i poboljšani.

Uzorak od 100 ispitanika/ca je uravnotežen po spolu: 57 muškaraca i 43 žene. Najviše ispitanika/ca je srednjih godina: 36 ispitanika/ca pripada dobnoj grupi između 26 i 40 godina, 33 ispitanika/ce dobnoj grupi između 41 i 55 godina, dok po 15 ispitanika/ca pripada starosnim grupama između 18 i 25, odnosno 56 i70 godina. Samo je jedna osoba imala preko 70 godina. Među ispitanicima/cama 46 je završilo srednju školu, deset specijalnu srednju školu, završenu višu školu imaju četiri ispitanika/ce, a sedam njih ima univerzitetske diplome. Zasnovan radni odnos ima samo 19 ispitanika/ca. Najzastupljenije su bile osobe s tjelesnim invaliditetom (66 osoba), jer su svi oblici tjelesnog invaliditeta uzeti u obzir pri izboru ispitanika/ca: osobe s paraplegijom, distrofijom, osobe kojima je amputiran dio tijela, osobe s povredom kičme i drugi oblici tjelesnog invaliditeta. Među ispitanicima/cama bilo je 13 slijepih i slabovidnih osoba, deset osoba s kombiniranim smetnjama (osobe koje imaju i tjelesni i senzorni invaliditet ili tjelesni invaliditet u kombinaciji sa psihičkim poremećajima), pet gluhih i osoba sa oštećenim sluhom, tri osobe s intelektualnim poteškoćama i tri s psiho-socijalnim invaliditetom. U istraživanju je učestvovao 21 ispitanik/ca iz regije Sarajevo, po 20 ispitanika iz regija Bijeljina, Tuzla, Doboj i iz Mostara 19 ispitanika[77].

Nakon što su svi intervjui prekucani u tekst, što su uradili/le terenski/e koordinatori/ce u svakoj regiji, proslijeđeni su analitičarima/kama podataka koji su sve intervjue unijeli u software Nvivo, namijenjen kvalitativnoj obradi podataka. Tri osobe, analitičari/ke podataka: Ira Adilagić, Elmedin Lelo i Vedran Stanić, u smjenama od po dvoje su čitali intervjue i šifrirali životna iskustva osoba s invaliditetom iz intervjua kao pozitivne ili negativne primjere pet principa ljudskih prava na temelju njihove invalidnosti, a na osnovu smjernica izrađenih u sklopu DRPI projekta. Nakon izvršene analize, analitičari podataka su napisali izvještaj o rezultatima monitoringa individualnih iskustava.

Osobe koje su vršile monitoring i analizu prikupljenih podataka su također osobe s invaliditetom, čime značaj ovog izvještaja dobija na važnosti. Izvještaj, kao i cijeli proces monitoringa prvi put je u BiH rađen na ovaj način - radile su ga osobe s invaliditetom za osobe s invaliditetom.

Monitori i koordinatori/ce su bili: Irfan Kulić, Melita Čano, Amra Trgo, Dževad Kamber, Hamida Čomor, Adisa Pamuk, terenska koordinatorica, Tima Musić, Alija Muratović, Enisa Bratović, Nermina Omerovic, Brankica Jokić, Jasminko Bijelić, terenski koordinator, Gordana Stupar, Zorica

[77] U Mostaru je jedan intervju bio poništen zbog oskudnosti podataka, a nadoknađen je jednim dodatnim u Sarajevu. Za dodatan opis strukture ispitanika i ispitanica pogledati Dodatak II.

Marković, Mladenka Mihajlović, Boris Cvjetković, Gojko Šurbat, Milorad Jović, terenski koordinator, Predrag Radojčić, Ljiljana Jelisić, Gradimir Kragić, Edib Skulić, Milenko Tripunović, Jelena Mišić terenski koordinator, Elma Dandić, Tatjana Kosak, Almir Jahić, Ivan Primorac, Jasna Rebac, terenska koordinatorica.

Monitoring sistema - Sistemske mjere poduzete za zaštitu i unapređenje prava osoba s invaliditetom[78]

Kao polazište za analizu ljudskih prava osoba s invaliditetom u BiH monitori sistema su koristili *Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom*, te druge relevantne međunarodne dokumente iz oblasti ljudskih prava[79], *Ustav BiH, ustave entiteta FBiH i RS, Distrikta Brčko*, zakonodavstvo koje se donosi na nivou BiH i bosanskohercegovačkih entiteta, Distrikta Brčko i politike i strategije iz oblasti invalidnosti.

U prikupljanju informacija, procjeni akcija za zaštitu, promociju i poštivanje ljudskih prava osoba s invaliditetom, kao i izvještavanju i praćenju informacija koje se odnose na zaštitu osoba s invaliditetom u zakonodavstvu, politikama i programima, izvršitelji/ce monitoringa su koristili DRPI šablon. U šablonu su željeli identificirati kritične praznine i nedostatke u zakonodavstvu i političkim okvirima u oblasti zaštite i promoviranja ljudskih prava osoba s invaliditetom u BiH i na njih skrenuti pažnju, te procijeniti postojeće zakone, politike i programe i stepen u kojem osobe s invaliditetom uživaju svoja prava u praksi.

Imajući u vidu da DRPI šablon obuhvata 44 pitanja koja je trebalo obraditi prema utvrđenoj metodologiji, osim ustava, analizirani su svi oni zakoni, podzakonski akti, politike, programi i akcioni planovi koji se odnose na ključne oblasti ekonomskog i društvenog života u kojima osobe s invaliditetom ostvaruju ljudska prava. Prilično zahtjevna metodologija po kojoj se monitoring i izvještavanje trebalo realizirati, a koja je prema mišljenju realizatora/ica monitoringa primjerenija državama sa jednostavnijom, centraliziranom strukturom, nametala je obavezu analize i obrade jako velikog broja zakona, podzakonskih akata, politika i programa[80].

Imajući u vidu izvorne nadležnosti centralnih institucija države BiH, te ulogu i značaj entiteta FBiH i RS i njihove nadležnosti za zakonodavno normiranje, a s ciljem analize stanja usklađenosti zakonodavnog sistema BiH sa *Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom*, analizirano je i obrađeno oko 160 zakona i drugih dokumenata relevantnih za pripremu izvještaja (podzakonski

[78] MyRight Izvještaj o monitoringu sistema, str. 2-5.

[79] Spisak 11 međunarodnih i regionalnih akata po DRPI metodologiji, pogledati DRPI Law, Rights and Monitoring Template, str. 5-6.

[80] BiH je organizirana kao složena država: različite oblasti se zakonima reguliraju na različitim nivoima vlasti (država, entiteti, Distrikt Brčko, kantoni i opštine). Tako je i socijalni sektor u BiH reguliran Ustavom BiH, Ustavom FBiH, Ustavom RS, Statutom Brčko Distrikta, relevantnim zakonima na entitetskom nivou i na nivou kantona, a veliki dio prava iz ove oblasti se ostvaruje na nivou općina (lokalni nivo vlasti)

akti, politike, strategije, akcioni planovi, izvještaji i slično), koji se odnose na osobe s invaliditetom. Analiza je izvršena po svim pitanjima od značaja za monitoring.

Najveći izazov sa kojim su se suočili realizatori/ice monitoringa bio je i samo pronalaženje dokumenata, kao i prikupljanje drugih podataka, jer na nivou države BiH i njenih entiteta FBiH i RS nema jedinstvenog registra propisa koji se odnose na osobe s invaliditetom, odnosno, koji obezbjeđuju primjenu *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom UN*.

Dodatni problem u pristupu i analiziranju dokumenata predstavljao je i format u kojem su se dokumenti mogli pronaći (tvrdi format, različite elektronske forme, veliki broj izmjena zakona bez postojanja prečišćenih tekstova i slično), jer su dva od tri sistem monitora bili slijepe osobe, što u stvari i govori o stanju i mogućnostima pristupa osoba s invaliditetom osnovnim državnim informacijama u BiH.

U skladu sa DRPI metodologijom, za realizaciju sistemskog monitoringa kreiran je sistem za prikupljanje relevantnih međunarodnih i domaćih pravnih akata koji je korišten u procesu monitoringa sistema. U stalnim kontaktima i na redovnim sastancima monitori sistema su se međusobno upoznavali sa procesom prikupljanja potrebnih dokumenata, dogovarali su nivo do kojeg će pravni sistem „po dubini" biti analiziran, te su se usaglašavali o međunarodnim dokumentima koji će biti uzeti u obzir prilikom analize i sačinjavanja *Izvještaja o monitoringu sistema*. U izradi ovog izvještaja u obzir su uzeti dokumenti kojima je BiH pristupila na nivou UN i dokumenti relevantni za proces pridruživanja EU (u pripremi izvještaja obrađeno je ukupno 13 najznačajnijih međunarodnih dokumenata).

Monitoring i analizu zakonodavnog sistema u okviru projekta radila su tri eksperta, ujedno i aktivisti u pokretu osoba s invaliditetom: Fikret Zuko, Suvad Zahirović i Zoran Dobraš, uz stručnu i tehničku podršku Safete Baković i Rajka Kličkovića.

Monitoring medija - Medijski opisi i pokrivenost invalidnosti[81]

Za potrebe monitoringa praćeni su vodeći štampani mediji u BiH u periodu od aprila do septembra 2013. godine. Statistički su obrađena 224 najrazličitija teksta koji se, direktno ili indirektno, bave tematikom osoba s invaliditetom. Radi se o svakodnevnom monitoringu devet dnevnih novina, 15 sedmičnih i dvosedmičnih izdanja i 17 mjesečnih izdanja. Sve ove novine bile su podvrgnute monitoringu s ciljem identifikacije neke od preko 50 zadatih ključnih riječi za pretragu, koja je obuhvatala izraze koji se koriste prilikom obraćanja osobama s invaliditetom. Ključne riječi koje su korištene za pretragu tekstova u novinama uzete su iz *Kodeksa o načinu*

[81] MyRight Izvještaj o monitoringu medija, str. 4-7 i 11

predstavljanja osoba s invaliditetom u medijima, a koje se, kao i lista štampanih medija, nalaze u prilogu ovog izvještaja[82].

Autor izvještaja, Željko Bajić, našao se pred obavezom da odgovori na ključna pitanja koja proističu iz DRPI metodologije:

- način izvještavanja o pravima osoba s invaliditetom
- zastupljenost teme u medijima
- koje novine su posvetile najviše pažnje problematici osoba s invaliditetom
- u kojim rubrikama se pojavljuju članci posvećeni osobama s invaliditetom
- da li su osobe s invaliditetom primarni izvor informacija u tekstovima

Izvještaj je nastao metodom kvantitativne i kvalitativne analize sadržaja štampanih izdanja koja izlaze u BiH ili predstavljaju regionalna izdanja medija na jednom od jezika naroda u BiH, a čije redakcije su u susjednim zemljama.

Dominira najjednostavnija novinarska forma - informacija, svega nekoliko je intervjua, a samo jedan tekst mogao bi se nazvati reportažom. Više od polovine tekstova su nepotpisani, dobar dio su preuzete agencijske vijesti različito redigovane (zavisno o uređivačkoj politici pojedinih izdanja). U skladu s uobičajenom uređivačkom praksom, novinarima/kama početnicima/cama se daju manje složene teme, imaju ponajviše pravo na grešku i profesionalni propust. Člancima dominira socijalni pristup. Najviše je informacija o različitim socijalnim davanjima, invalidninama, invalidskim penzijama, itd. Takvih informacija bila je bezmalo polovina (91). Izvor informacija su skoro isključivo nadležne institucije, organizacije osoba s invaliditetom samo u slučajevima ako su nezadovoljne određenom odlukom državnog organa. Kvantitativno, tekstova koji tretiraju određeni aspekt ljudskih prava bilo je za jedan više (92), ipak što se kvaliteta i uredničkog tretmana tih informacija tiče daleko su zaostajale za tekstovima o socijalnim aspektima. Mediji, zajedno s organizacijama osoba s invaliditetom, moraju više raditi na podizanju svijesti javnosti o tome da osobe s invaliditetom imaju ista prava kao i ostali građani i da su vlasti u obavezi da ispune svoje obaveze i prema njima.

[82] Pogledati MyRight Izvještaj o monitoringu medija, str. 11 za spisak analiziranih medija

Kratice

BiH	Bosna i Hercegovina
BD	Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine
BDP	Bruto društveni prihod
DRPI	Disability Rights Promotion International - Međunarodna promocija prava osoba s invaliditetom
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija BiH
Konvencija	Konvencija o pravima osoba s invaliditetom Ujedinjenih nacija
KM	Konvertibilna marka BiH
LGBT	Osobe koje su lezbejke, gej, biseksualci i transseksualci
OOSI	Organizacije osoba s invaliditetom
OSI	Osobe s invaliditetom
POI	Projekat podrške pripreme Politike u oblasti invalidnosti u BiH
RS	Republika Srpska
UN	Ujedinjene nacije
VOS	Vijeće osoba s invaliditetom
COD	Centar za orijentaciju društva

Rad MyRight EMPOWERS PEOPLE WITH DISABILITIES
je finansijski podržan od:

Sida Švedska razvojna agencija